

Міністерство освіти і науки України
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

Релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої

Студентки II курсу магістратури
групи СОІз-2м
Напряму підготовки (спеціальності)
«Середня освіта (історія)»
Мегедин Іванни Василівни

Керівник:
доктор історичних наук, професор
Пилипів Ігор Васильович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

Релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період у 20-30 рр. ХХ століття. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

У праці на основі комплексного аналізу досліджено релігійне життя на Галицькій Гуцульщині упродовж 20-30 рр. ХХ століття з урахуванням новітніх досягнень історичної науки. На основі залучених документів, значної різнопланової джерельної бази детально проаналізовано характерні особливості та механізми реалізації церковно-релігійної та культурно-просвітницької політики польських урядів, як інструменту впливу на населення краю в період Другої Речі Посполитої. Висвітлено етноконфесійні суперечності та специфіку адміністративно-територіальної структури Греко-Католицької Церкви, як важливого чинника формування ідентичності, розвитку духовних цінностей та суспільно-культурних пріоритетів українців Гуцульщини. Зроблено спробу визначити роль та значення релігійного фактору в процесах регіональної міжнаціональної взаємодії, з'ясувати діяльність основних конфесій у краї та ставлення до них, з боку органів державної влади.

Розроблено методичні матеріали для організації навчально-виховного процесу учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, згідно концепції Нової української школи тощо.

Ключові слова: релігійне життя, Друга Річ Посполита, Галичина, Галицька Гуцульщина, Станіславська єпархія, Греко-Католицька Церква, українсько-польські взаємини, національне питання.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Історіографія проблеми.....	9
1.2. Джерельна база.....	17
РОЗДІЛ 2. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ УПРОДОВЖ 1918 – 1939 РР.	22
2.1. Етноконфесійні суперечності в Галичині у 20 – 30-х рр. ХХ ст.....	22
2.2. Церковно-релігійна і національна політика польського уряду.....	35
2.3. Адміністративно-територіальна структура Греко-Католицької Церкви на території Гуцульщини.....	41
РОЗДІЛ 3. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ КРАЮ.....	45
3.1. Участь греко-католицького духовенства в розвитку освіти українців Гуцульщини.....	45
3.2. Виховна та добродійна діяльність Греко-Католицької Церкви.....	61
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	81
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	94
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Реалії сьогодення обумовили нову ситуацію в духовному житті українського та польського народу. Унаслідок російсько-української війни досягнення історичного порозуміння між націями є критично важливим для їх майбутнього. Двосторонні відносини Польщі й України повною мірою відображають геополітичні складнощі, розвиваються під впливом міркувань безпеки середовища на внутрішні суспільно-політичні процеси. Ми є свідками, як Польща підтримує боротьбу українців до цілковитої перемоги над російським агресором, а державні структури польської держави надають безпрецедентну допомогу, що створює передумови для того, щоб успішно скласти порахунки з минулим. А нам є що згадати...

У цьому контексті важливим для українців є досвід перебування, хоча не завжди позитивний, а подекуди й трагічний, в складі Другої Речі Посполитої. Виходячи з цього, особливої уваги в польсько-українських стосунках міжвоєнного періоду, заслуговує вивчення питань, пов'язаних з діяльністю церковних структур, зокрема Греко-Католицької Церкви на території Галицької Гуцульщини у складі Другої Речі Посполитої.

В умовах відсутності української державності церква перебрала на себе ряд суспільних функцій, що не стосувалися діяльності суто релігійної організації. Всебічне наукове дослідження цієї теми дозволить окреслити напрями діяльності ГКЦ у міжвоєнний період, з'ясувати її роль та місце в Галичині загалом та Галицькій Гуцульщині зокрема.

Актуальність дослідження посилюється також необхідністю вивчення та узагальнення досвіду формування організаційних засад та культурно-просвітньої діяльності греко-католицького духовенства в розвитку освіти українців Гуцульщини. Зазначимо, що специфіка Галицької Гуцульщини органічно вписується в загальноукраїнські закономірності, притаманні місцю та ролі, що їх відіграє релігія у сучасних суспільно-політичних процесах у країні. Регіону так само притаманний високий рівень використання, інструменталізації релігійного чинника у суспільно-політичному житті. З контексту викладеного

впливає, що наукове осмислення релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в міжвоєнний період є важливим й актуальним завданням української історичної науки, розв'язанню якого і покликана ця наукова праця. У вітчизняній історіографії поступово формується інтерес до вивчення історичного розвитку єпархій християнських Церков у контексті суспільно-політичної історії України, що актуалізує дослідження ролі Станіславської єпархії ГКЦ у суспільному житті Галичини. В цьому полягає суспільно-політичне й наукове значення дослідження проблеми.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі ґрунтовного, об'єктивного й комплексного аналізу дослідити національно культурну та релігійну політику польських урядів на Галицькій Гуцульщині упродовж 1918–1939-х рр., а саме: її витоків, особливостей, механізмів реалізації, впливу на суспільно-політичне та громадсько-культурне життя краю.

Для реалізації мети визначено **основні завдання**:

- дослідити ступінь наукової розробки проблеми та її джерельну базу;
- з'ясувати та висвітлити етноконфесійні суперечності в Галичині та Гуцульщині у 20 – 30-х рр. ХХ ст.;
- визначити характерні особливості церковно-релігійної та національної політики польського уряду як інструменту впливу на населення краю;
- охарактеризувати специфіку адміністративно-територіальної структури Греко-Католицької Церкви на території Гуцульщини;

- дати цілісну оцінку щодо участі греко-католицького духовенства в розвитку освіти українців Гуцульщини;
- розкрити виховну та добродійну діяльність Греко-Католицької Церкви;
- визначити роль релігійного фактору в процесах міжнаціональної взаємодії, діяльність основних конфесій у краї, ставлення до них з боку органів державної влади;
- простежити динаміку поширення кількості церков та закладів освіти на території Галицької Гуцульщини як важливого чинника розвитку ідентичності та національної самобутності ГКЦ;
- визначити вплив ГКЦ на формування духовних цінностей та суспільно-культурних пріоритетів українців Гуцульщини;
- розробити методичні матеріали для організації навчально-виховного процесу учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, згідно концепції Нової української школи

Об'єктом дослідження виступають релігійні процеси на Гуцульщині у міжвоєнній Польщі.

Предметом дослідження є зміст, особливості, механізми та методи участі Греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Галицької Гуцульщини в умовах Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1918-1939 рр. – час існування Польської держави (Другої Речі Посполитої): від її відновлення у 1918 р. (після поділів Речі Посполитої в останній третині XVIII ст.) до початку Другої світової війни у вересні 1939 р., коли держава була захоплена фашистською Німеччиною.

Територіальні межі визначаються теренами Галичини. За адміністративним поділом міжвоєнного періоду XX ст. – це території Станіславського воєводства.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що *уперше в українській історіографії:*

– здійснено спеціальне комплексне дослідження релігійного життя Галицької Гуцульщини у 20–30-х рр. ХХ ст.;

- окреслено територіальні межі Гуцульщини
- висвітлено оцінку українськими громадськими організаціями
удосконалено:
- церковно-релігійну та національну політику польського уряду
- аналіз адміністративно - територіальної структури Греко-Католицької Церкви

Стан наукової розробки: дана проблематика частково висвітлена у працях таких авторів як Ю.Гулюк[35], де чітко описуються життя Жаб'я у Польській державі. Пилипів І.В.[64], де описується про участь духовенства у становленні та організації ЗУНР, проаналізовано особливості церковно-релігійного життя в Другій Речі Посполитій у організаційну структуру ГКЦ. Досліджено участь духовенства в суспільно-релігійному житті краю, взаємини з українськими політичними партіями та організаціями. І.Зеленчук досліджує різностороннє життя та історію краю. Також працювали над дослідженням Гуцульщини Крип'якевич І. [41], І.Дмитрук [38], Кугутяк М.В., Комар В.Л., Райківський І.Я., Пилипів І.В., П.Сіреджук[46], І. Сеньків[44] та інші.

Методологічну основу праці становлять принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до висвітлення подій минулого на основі комплексного вивчення джерел і наукової літератури. При вирішенні поставлених завдань використано загальнонаукові (систематизації, типологізації, ретроспекції), спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, критично-аналітичний, біографічний) методи. Під час написання дослідження було використано загальні, міждисциплінарні та спеціальні методи. Серед загальних методів – синтезу, аналізу, узагальнення, індукції та дедукції. Для використання матеріалів дослідження в шкільному курсі було використано методи: бесіди, педагогічного моделювання.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що фактичний матеріал, висновки магістерської роботи можуть використовуватися у лекційних курсах з історії України, українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Матеріали дослідження можна використовувати у навчальній роботі (для написання краєзнавчих та наукових робіт).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки у навчальному процесі для читання лекцій із новітньої історії, релігієзнавства, історії держави і права України, політології з метою підготовки фахівців-істориків, релігієзнавців, юристів, політологів, а також підготовки навчальних програм з окремих нормативних курсів і спецкурсів.

Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (81 позицій) та додатків. Основний обсяг роботи 94 сторінок, загальний 115 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

На сучасному етапі розвитку історіографії простежуємо тенденцію до успішного використання новітніх підходів, активного переосмислення усталених уявлень про роль релігії та церкви в суспільно -політичному, церковно-релігійному та культурно-просвітницькому житті народу.

Сьогодні ґрунтовно на науковому рівні проаналізовано місце та роль Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ) в історичному розвитку України ХХ ст., що знайшло своє відображення в працях багатьох дослідників. Зауважимо, що ми не ставили перед собою завдання аналізувати наявну історіографію ГКЦ, а послужилися лише у написанні дослідження окремими монографіями, які, на думку автора, є найбільш дотичними до обраної проблематики.

Історіографічну базу, що стосується досліджуваної проблеми, доцільно поділити за тематичною ознакою на дві групи. До першої віднесено загальні праці з історії ГКЦ досліджуваного періоду, а також монографії з історії розвитку Станіславської єпархії, що стали цінними в теоретико-методологічному плані для наукового вивчення проблеми.

Історіографічний дискурс ролі ГКЦ та її духовних представників у формуванні національних пріоритетів висвітлено у монографії В. Марчука «Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.» [70]. Марчук В.В. наводить факти опосередкованого чи безпосереднього впливу греко-католицького духовенства на процес політичного руху, яке намагалося консолідувати і гармонізувати національно-релігійні прагнення українців Східної Галичини. У монографії відтворено складне становище діяльності духовенства, особливу увагу приділено життєдіяльності церковних структур в складних умовах досліджуваного періоду. На основі широкого кола архівних документів, автор обґрунтовував

тезу про те, що УГКЦ відіграла провідну етнокультурну роль у суспільному житті України ХХ ст. [70, с.15].

Неоціненним науково-пізнавальним джерелом є монографія І. Пилипіва «Греко-Католицька Церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918 – 1939 рр.)» [64], у якій автор на основі значного масиву архівних джерел та широкій історіографічній базі ґрунтовно висвітлює роль ГКЦ в суспільному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду. Пилипів І.В. у своїй праці показав роль ГКЦ у національно-політичному та культурно-духовному житті, формуванні національної свідомості й морально-етичних цінностей, висвітлив основні аспекти співпраці з українськими політичними партіями та організаціями. Значну увагу приділив аналізу діяльності церкви в умовах існування ЗУНР, зокрема з'ясував участь та місце духовенства у становленні державності та у вирішенні питання статусу Східної Галичини, а також визначив основні етапи формування інституту капеланства. На думку І. Пилипіва, ГКЦ у зазначений період проявила свою національно-культурну індивідуальність та відіграла роль національно консолідуючого чинника у Східній Галичині.

Вагомий інтерес серед праць міжвоєнного періоду становлять ґрунтовні доробки польських громадсько-політичних та релігійних діячів. Із цього пласту можна виокремити колективну монографію відомих польських діячів 20–30-х рр. ХХ ст. А. Бохенського, С. Лося та В. Бачковського «*Problempolsko-ukrainski w ziemiczterwieskiej*», де не лише проаналізовано суспільно-політичну ситуацію в Галичині та шляхи пошуку українсько-польського порозуміння, а й побіжно охарактеризовано діяльність А. Шептицького та Г. Хомишина [62]. Щодо останнього, то дається оцінка створеної ним організації Українська народна обнова. Зокрема, автори зазначають, що для ефективного ведення «уновцями» переговорів з польською стороною про нормалізацію взаємин необхідно було припинити контакти з гетьманцями, зокрема П. Скоропадським.

Серед інших варто назвати також праці Е. Косібовича, А. Красінського, Г. Лубенського, Я. Урбана, в яких розглянуто українсько-польські відносини, в

тому числі автори побіжно висвітлюють питання ролі та значення у цих процесах ГКЦ.

У свою чергу, польські дослідники міжвоєнного періоду також виявили інтерес до історії ГКЦ, суспільно-політичних поглядів ієрархії та духовенства, однак, зважаючи на тенденційність оцінок, їхні праці відносимо до полемічно-публіцистичних видань як виду джерел.

У міжвоєнний період (1918-1939), коли в м. Львові сформувався науковий осередок української церковної історіографії сучасники «по гарячих слідах» продовжили описувати історичний розвиток Станіславівської єпархії. В їхніх науково-публіцистичних працях відображено проблеми організаційного становлення єпархії та діяльності перших єпископів. Так, о. І. Лятишевський описав становлення і розвиток духовної семінарії в м. Станіславові у 1907-1923 рр. В нарисах мемуарного характеру про учасників Львівського синоду 1891 р. о. С. Матковський розкрив біографії та суспільну працю єпископів Ю. Пелеша та Ю. Куїловського, показав їх відносини з народовцями і москвофілами. З нагоди 50-літнього ювілею Станіславівської єпархії о. Л. Бурнадз опублікував перший історичний нарис, в якому проаналізував діяльність єпископів [8], а о. Р. Лукань ЧСВВ склав каталог василіанських монастирів у єпархії .

Знаковими для історіографії досліджуваної проблеми є праці, пастирські листи та послання самих ієрархів ГКЦ. Безперечно, великим творчим доробком стали майже півтори сотні пастирських листів та послань, зокрема, митрополита А. Шептицького, що стосувалися усіх сфер життя українців. Серед них наявні послання з питань літургії та обряду, в справі церковної єдності, питання християнської етики, про організацію суспільно-політичного життя українців Галичини, щодо захисту української державності в 20-30-ті рр. ХХ ст. Наприклад, «Дар П'ятдесятниці: про учительський уряд Церкви і дар непомильності», «Про покаєння», «Слово митр. Шептицького до молоді...», та ін. [12].

На особливу увагу заслуговує лист Станіславівського єпископа А. Шептицького «До моїх любих гуцулів», якого він написав після

архипастерського візиту на Гуцульщину, в Косівський деканат. На білому коні об'їжджав він села, відправляв Служби Божі, приглядався до стилю життя гуцулів, сповідав і наставляв їх. Відтак, вбачаючи своє покликання у служінні людям 20 листопада 1900 року написав цього батьківського листа, у якому звернув увагу на ряд проблем, які нищать душу народу, і визначив шляхи їх подолання. Цей лист був умисно написаний гуцульською говіркою, щоб засвідчити свою любов до жителів Карпат. У цьому ракурсі, великим здобутком для історіографії є розвідка Львівської професорки Зореслави Ромовської, яка до 75-річчя від дня народження митрополита адаптувала до сучасної української мови його знаменитого листа «До моїх любих гуцулів», «щоби слова нашого Мойсея, а саме так називали Андрея Шептицького, стали доступними у різних куточках України. Адже торкається цей лист пороків, котрі, зі сприяння різноманітних чинників, перейшли з ХІХ століття у ХХІ».

Значну наукову цінність мають праці та пастирські листи станіславського єпископа Г. Хомишина. Серед них виокремлюємо наступні: «Про політичне положення українського народу в польській державі» [63 с.37], «Українська проблема» «Про грозячі небезпеки», «Пекучі справи сучасности», «О пресі, як дуже важній збруїнинішної доби» та ін. Вони не лише розкривають власне бачення владикою суспільно-політичних та церковно-релігійних процесів, що склалися в Галичині у 20–30-х рр. ХХ ст., але і його власне бачення вирішення цих процесів на благо українців Галичини, ГКЦ та з метою українсько-польського порозуміння.

У синтетичному жанрі, що поєднує ознаки полемічної літератури, історіописання та мемуарів, виконано праці очевидців тих подій – отців М. Глібовицького, В. Лаби, Г. Костельника. Так, Б. Ліськевич як постійний дописувач друкованого органу УНДО часопису «Діло» в одній зі статей у цьому часописі дає критичну оцінку нападок Г. Хомишина на УНДО [62]. Відомі богослови й церковні діячі Г. Костельник та В. Лаба висловлюють критичну думку щодо рішення Й. Коциловського та Г. Хомишина запровадити примусовий celibat для духовенства Перемишльської та Станіславської

єпархій [28].

Вбачаємо у цих працях важливе значення, адже вони писалися «по гарячих слідах», а тому містять не лише цінний фактологічний матеріал, а й передають напружену атмосферу, що склалася у взаєминах між прихильниками митрополита Андрея Шептицького і Г. Хомишина.

Таким чином, історіографічний аналіз першої групи праць дає підстави констатувати, що вище зазначені автори не ставили перед собою завдання дослідити окреслену нами проблему. Проте їх історико-ретроспективний аналіз був важливим насамперед у методологічному плані, а також дозволив висвітлити суспільно-політичні та церковно-релігійні трансформації, на тлі яких аналізується релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в міжвоєнний період. Відтак представлений здебільшого очевидцями й учасниками тих подій, які стосуються таких питань, як: становлення і діяльність ЗУНР; боротьба за збереження державницького статусу Східної Галичини; українсько-польське порозуміння; роль владик ГКЦ у цих процесах; бачення проблем релігійно-суспільного характеру самими владиками ГКЦ, відображених в їхніх працях та пастирських листах.

До другої групи спеціальної літератури відносимо наукові праці, що безпосередньо стосуються досліджуваної проблеми, для більш чіткого розмежування й характеристики її необхідно поділити на дві підгрупи. Першу групу складають публікації, присвячені церковно-релігійному життю у Галичині, відтак друга підгрупа представлена матеріалами, що безпосередньо стосується Галицької Гуцульщини.

Окремі аспекти добродійної діяльності були висвітлені у працях М. Бандрівського, А. Васьківа, Г. Гладкої, І. Мицишин, В. Перевезія, Васильчук М [52]. Закордонні дослідники також не залишилися байдужими до церковної проблематики. Багатогранна добродійна діяльність глави Греко-Католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького висвітлена у збірнику доповідей за редакцією П. Магочі [6]. До статей, в яких започатковано розв'язання проблеми належать дослідження А. Слюсарчук Сірки, Б. Казимири, Б. Прочко,

М. Мудрак, С. Редліха. Власне праці зарубіжних вчених вирізняються змістовністю, широким залученням до наукового обігу архівних матеріалів, частина з яких досі недоступна вітчизняним історикам. Лідія Пунько у публікації «Етноконфесійні суперечності у Галицькому суспільстві у контексті етнополітики Польщі»[58] акцентує увагу на традиціях церкви упродовж міжвоєнного двадцятиріччя, а також розкриває питання місця релігійного фактору в міжетнічних стосунках суспільства Галичини та визначення сукупності заходів та методів, які застосовувала польська держава для коригування етноконфесійної структури населення.

Наголосимо, що добродійна діяльність авторами оцінюється як невід'ємний елемент соціального служіння ГКЦ. Дослідниками також доведено, що добродійні заходи греко-католицьке духовенство проводило не лише виходячи із соціальної місії церкви і чину, але насамперед із особистих переконань тощо.

Вважаємо за необхідне окреслити характерні особливості публікацій, спільним для яких є науково-популярний і релігійно-пропагандистський характер, відсутність глибокого аналізу й аргументації тверджень, бо часто в них відсутні посилання на джерельну базу та науковий апарат.

Гуцульщина здавна була та й є об'єктом уваги вчених. Першим дослідником Гуцульщини був австрійський професор Львівського університету, француз за походженням Бальтазар Гакет (1739-1815). Досить жвавим був інтерес до Гуцульщини за часів міжвоєнної Польщі (1918-1939). Був тут сильний політичний підтекст, бажання деяких польських діячів голосити гуцулів поляками, а Гуцульщину – споконвічно польською землею чи принаймі заперечити їх приналежність до української нації. Створено «Товариство приятелів Гуцульщини», яке очолив, і зовсім не випадково, генерал Тадеуш Каспшицький. Все ж там займалися не лише політикою. У Жаб'ї побудовано приміщення для музею Гуцульщини, зібрано велику кількість експонатів. Видавалися «Календарі гуцульські». Журнал Татранського товариства «Верхи» друкував про Гуцульщину численні статті. Видавалися путівники, найбільш

фундаментальним із яких був тритомник «путівник по Східних Бескидах» (1933-1935) географа Генрика Гонсьоровського (польською мовою). У ньому читач знаходив багато відомостей з географії, геології, природознавства, економіки краю. Проте автор намагався довести «польськість» гуцулів.

Наукову цінність мають праці фотографа Миколи Сеньковського, тисячі світлин якого відображали всі сторони життя Гуцульщини та гуцулів. Цей огляд є, звичайно, далеким від вичерпності. Але й наведені факти дають достатні підстави стверджувати, що протягом двох останніх століть сформувалася наукова дисципліна – гуцульщинознавство, яке охоплює всі галузі знань про Гуцульщину: географію, історію, археологію, релігію, етнографію. Це фактично розділ українознавства, яке покликане відіграти важливу роль у державотворчому процесі, у зміцненні національної свідомості нашого народу.

[21,с.23-26]

У книзі «Християнські святині Косова» Василь Курищук здійснив спробу дослідити історію християнських святинь та життя релігійних громад на території колишнього великого поселення, яке називалося Косовом. У праці подаються відомості про священників та їхню душпастирську службу, а також про сучасний стан храмів. Багато матеріалів містять відомості, які публікуються вперше[22].

Дана проблематика частково висвітлена у працях таких авторів як Сіреджук П.С.[42], де описується боротьба гуцулів за соціальне і національне визволення, котра свого апогею сягнула у виразі Гуцульського повстання. Одночасно висвітлено процес інкорпорації краю до складу польської держави. Шухевич В.[50] змальовує культурне життя гуцулів, їхні звичаї, традиції, вірування, побут та спосіб життя. Пилипів І.В [64] праці розкриває діяльність станіславського єпископа Греко-Католицької Церкви Г.Хомишина в створенні клерикальних молодіжних товариств у 20-30-ті рр. ХХ століття в Галичині. Проаналізовано форми та методи їх виховної діяльності на молодь краю. Також

працювали над дослідженням Гуцульщини Крип'якевич І. [41], Дмитрук І.[38], Сеньків І.[44] та інші.

У 2014 році в польському місті Познань вийшла ілюстрована книга «Odnalezieni», в якій описано знамениту родину Сервацьких та вміщено цікаві матеріали із історії Жаб'я і Гуцульщини .В даній статті аналізуються історичні обставини виникнення, структура та особливості змісту "Шематизму греко-католицького кліру Станиславівської єпархії" як історичного джерела. Запропоновано його класифікацію за різними ознаками - його походженням, характером інформації, хронологічно-географічним критерієм тощо, визначено інформативну цінність для дослідження різних проблем історичного минулого.

Зауважимо, що добродійна діяльність авторами оцінюється як невід'ємний елемент його соціального служіння. Дослідниками також доведено, що добродійні заходи проводив не лише виходячи із соціальної місії церкви і чину, але насамперед із особистих переконань, бо це було однією з основних рис його характеру, яку практикував щоденно.

1.2. Джерельна база дослідження

Основу джерельної бази дослідження становлять архівні документи центральних та обласних державних архівів України, зокрема: Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУЛ), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО),

Важливою джерельною базою до вивчення діяльності митрополита А. Шептицького та усієї ГКЦ є фонд 358 «Шептицький Андрей-Олександр – граф, митрополит греко-католицької церкви. 1865–1944 рр.», який містить багатий археографічний матеріал.

Матеріали кореспонденції з українськими та польськими громадськими організаціями підтверджують ту величну працю, яку проводив митрополит для зміцнення українських організацій у боротьбі за відновлення української державності, у боротьбі з алкоголізмом, при здійсненні меценатської діяльності й ін.

Окрему групу документів становлять матеріали – це різноманітні статuti, програми товариств, меморіали й ін. З різноманітних вирізок із закордонної преси можна отримати інформацію про радянські репресії, польську «пацифікацію» в 1930-ті рр. у Західній Україні, звернення галицьких суспільно-політичних, наукових, просвітніх та інших товариств із закликом до більш тісного об'єднання з Греко-католицькою церквою у боротьбі проти польського терору і більшовизму.

Справи з цього фонду містять також інформацію про роль митрополита А. Шептицького та єпископів Й. Коциловського, Г. Хомишина і у вирішенні питання українсько-польського порозуміння в 1930-х рр., їхні взаємини з політичними та громадськими діячами Галичини й української діаспори, участь у культурно-просвітницькому і політичному житті краю, зокрема про створення Української католицької народної партії (УКНП) та Української народної обнови (УНО), й ін.

Значний масив матеріалів з історії Станіславської єпархії до 1939 р. виявлений у Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО).

Матеріали про державно-церковні відносини у польський період отримано з фонду «Станіславське воєводське управління, м. Станіслав, 1921–1939 рр.». Зокрема, які стосуються громадсько-політичної діяльності Г. Хомишина – створення ним Української християнської організації, Української народної обнови (УНО), Культурно-просвітницького товариства «Скала», Релігійно-просвітницького товариства ім. Івана Милостивого, а також заходів владики щодо українсько-польського порозуміння.[52]

У фонді «Управління державної поліції Станіславського округу, м. Станіслав, 1921–1939 рр.» виявлено документи про ставлення греко-католицького духовенства єпархії до окремих розпоряджень Г. Хомишина, які свідчать, що частина священників не поділяла суспільно-політичних та релігійних поглядів свого владики.

Таким чином, опрацьовані архівні матеріали дають змогу проаналізувати та висвітлити складні процеси з історії діяльності ГКЦ у 20–30-х рр. ХХ ст.

Другу групу джерел становлять опубліковані збірники документів і матеріалів. Серед них можна виділити п'ятитомне видання «Західно-Українська народна республіка 1918–1923 [58] та Енциклопедія ЗУНР, видана колективом науковців Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Документи і матеріали, збірник документів «Національні відносини в Україні» під загальною редакцією М. І. Панчука п'ятитомне видання «Історичні шематизми...», підготовлене Д. Блажейовським, праці «Джерела і бібліографію історії української церкви» І. Патриля, «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали...» (у 4-х томах), підготовлену співробітниками ЦДІАУ у м. Львові, «Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)», підготовлену співробітниками архіву СБУ України та ін. Вміщені у них документи й матеріали висвітлюють суспільно-політичну ситуацію, в якій доводилося діяти ГКЦ, життя й діяльність ієрархів Церкви, адміністративно-територіальний поділ Галицької митрополії, єпархій і парафій та інші питання, що в комплексі дало змогу реконструювати події того часу[60]

Значну цінність для дослідження має мемуарна література, що вирізняється багатим фактажем і особистісним баченням подій суспільного, церковного, духовно-культурного життя. Саме такі публікації дають змогу перевірити та уточнити цілий ряд історичних фактів, роль окремих церковних і громадських діячів у різних сферах життя Галичини міжвоєнного періоду.

Важливим джерелом інформації з історії єпархії є преса. Згідно зі статистичними даними, у Другій Речі Посполитій у 1923 р. виходило 35 назв української періодики, у 1937 р. ця кількість зросла до 125. У 1930 р. ГКЦ видавала 12 часописів. Перш за все, це видання Греко-католицької церкви міжвоєнного періоду. Серед них, зокрема: «Нива», «Богословія», «Записки ЧСВВ», «Добрий пастир», «Бескид», ««Вістник Станиславівської єпархії», «Нова зоря» тощо, що висвітлювали релігійне життя Греко-католицької церкви у Львові в міжвоєнний період.

Гуцульський календар - це спеціальний випуск журналу "Гуцульщина", засновником якого є Всеукраїнське об'єднане товариство "Гуцульщина". Видають: Всеукраїнське об'єднане товариство "Гуцульщина" і філія "Гуцульщина" Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. [14, ст.64-66]

Аналіз історії греко-католицької церкви засвідчує, що в непоодиноких випадках її духовенство займало чіткі національно-патріотичні позиції незалежності України, брало також участь у силових заходах боротьби проти чужоземних завойовників. Ця тенденція стала помітною вже з середини XVII ст. Так, наприклад, коли Єверист Бельзецький в 1646 році зібрав зібрав 500 бойовиків, озброєний артилерією в кількості 4 гармат, 2 моздірів, 12 гатівниць і розпочав наступ на Делятин, почалась настільки запекла стрілянина, що і гармата розірвалась, обороною Делятина командував священник Андрій, делятинський декан. Цей же делятинський священник Андрій неодноразово брав участь в бойових акціях проти поляків. Його наслідували також інші священники. Священники Штефанович (Косів), Березовський (Білроберізка), Попель (Довгополе), М.Березюк (Черемошна) та інші були активними

учасниками в повстанні гуцулів 1920 року проти встановлення польського окупаційного режиму в Галичині та зазнали арештів і знущань[19, с. 57-59]

В умовах наступу московського православ'я зі Сходу та польського католицизму із Заходу частина Української православної церкви знайшла свій порятунок у союзі з Апостольським Престолом, а Берестейська унія започаткувала новий період у релігійному житті українства і створеної Греко-католицької церкви, яка зберегла свою етнонаціональну окремішність, насамперед обряд, мову, традиції, а головне – свою незалежність від Москви й Варшави. Це забезпечило її плідне трьохсотрічне існування та, за висловом вітчизняного науковця С. Головащенко, «...збереження національно-культурної ідентичності української людності в умовах панування іноземної та іновірної влади». Інша ж частина Української церкви була приєднана до Московського патріархату, де була зрусифікована, зденаціоналізована й розчинилася в лоні Російської державної церкви, що позначилося на етнокультурних характеристиках населення цієї частини України. До того ж розкол Української церкви призвів і до зародження взаємної релігійної ворожнечі, що певною мірою виявляється й нині.

Греко-католицизм як самостійна конфесійна течія піддавалася постійному утиску з боку польської римо-католицької ієрархії і світської влади, які намагалися асимілювати греко-католицьке духовенство. Значно кращі були умови для її розвитку за часів Австро-Угорщини, коли вона зуміла цілком інтегруватися в українське суспільство та сприймалася ним як національна церква впродовж другої половини XIX і в XX ст., коли повністю злилися в один потік інтереси та прагнення етносу й релігії. Зауважимо, що велику роль у цьому процесі зіграли видатні представники вищого греко-католицького духовенства, які завжди поєднували церковні інтереси з національними.

Отже, національні риси релігій формуються в результаті взаємовпливу конкретних умов життя народів, їхньої національної духовності. Конкретна релігія підпорядкована етнічним процесам і обов'язково виявляється у національній формі. Релігійні явища й особливості завжди набирали етнічного

забарвлення. Водночас, входячи у процес етногенезу, релігія зумовлює формування національної ідентичності. Кожна нація, кожен етнос мають неповторні, самобутні риси релігійності. Релігійний чинник часто був визначальним у процесі етноутворення та етноінтеграції, хоча для України характерні певні особливості з огляду на її поліконфесійність, коли пріоритетною була національна ідея. Слід погодитися з вченими, які вважають релігію невід'ємним елементом ознаки етносу. «Соціум стає етносом, – стверджує сучасний український науковець Г. Геллер, – якщо інтегрується на основі таких чинників, як ...мова, звичаї, фольклор, релігія». Такої ж думки дотримується етнолог О. Борковський, наголошуючи, що «...релігія як один із найдавніший проявів людської культури ...безсумнівно, й особливо під час етногенезу, сприяла формуванню народів» [67,с.90].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що як в українських, так і в зарубіжних науковців немає єдності у визначенні релігії в етнотворчому процесі, в оцінюванні релігії у суспільному житті нації. Головною причиною такого явища є те, що у різних народів етнотворча роль релігії та церкви була неоднаковою: в одних – головним етнонаціональним інтегратором, в інших – не мала суттєвого значення, а в деяких – відіграла деструктивну роль в етнополітичних процесах. Зокрема, за радянських часів її роль повністю ігнорувалася більшістю науковців, чимало релігієзнавців західного регіону, навпаки, перебільшують її значення. Глибоке вивчення проблеми взаємозв'язку етносу, суспільства та релігії в історичному аспекті, розвитку й еволюції різних комбінацій співвідношення, взаємозв'язку та взаємодії етносу і релігії та впливу цих процесів на релігійну і суспільно-політичну ситуацію в Україні у третьому тисячолітті залишається важливим завданням для сучасних вітчизняних істориків, політологів, богословів, релігієзнавців, культурологів. Зібраний та проаналізований у наступних розділах конкретно-історичний матеріал дає змогу глибше зрозуміти роль Греко-Католицької Церкви у формуванні національної свідомості, культури, освіти й її участі в державотворчих процесах.

РОЗДІЛ 2. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ УПРОДОВЖ 1918 – 1939 РР.

2.1. Етноконфесійні суперечності в Галичині у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Церковно-релігійне життя в Україні загалом та в Галицькій Гуцульщині зокрема, завжди перебувало під постійним впливом суспільно-політичних і етнонаціональних чинників. Конфесійна диференціація була проявом актуальної засади навіть в 20 – 30-х рр. ХХ ст. – «Cuius regio eius religio», тобто «чия земля (управління, влада), того й релігія». У цьому зв'язку, як стверджує богослов О. Шуба, релігія забезпечує народам самобутній етнонаціональний та етнокультурний розвиток; одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, передусім конфесійною належністю [67, с.21]. Отже, релігійний чинник часто був визначальним, але пріоритетною була національна ідея. У свою чергу, як наголошує А. Колодний, релігія та нація є безумовно важливими суспільними феноменами, що не відіграють визначальної ролі в процесі розвитку етнічних спільнот, національної самосвідомості, але залежно від конкретно-історичних умов, релігія може виступати в ролі важливого, а часом і вирішального модусу етноутворення. [69].

Таким чином, специфіка полягала в тому, що в міжвоєнний період українці обстоювали право на утворення власної держави на своїй землі, натомість поляки вважали Галичину невід'ємною частиною Польщі.

Власне про етнічну приналежність галицького населення свідчили три основні критерії: віросповідання, рідна мова та етнічна свідомість, яка виражалася у почутті приналежності до того чи іншого етносу. Згідно з віросповіданням, українці переважно були греко-католиками, поляки – римо-католиками, а євреї – юдеями. Невеликий відсоток населення становили німці, які за віросповіданням були євангелістами та римо-католиками [70, с.8].

Що стосується українців Галицької Гуцульщини, то в процесі національного самоусвідомлення етнізаційні та політизаційні чинники сприяли зміцненню відчуття спільності та кровної єдності гуцульської етнографічної

групи з українською нацією. У цьому ракурсі, зокрема П. Костючок відмічає, що з політизацією українства головною платформою етнізації та самоідентифікації гуцулів були сприйняття національної ідеї та самоусвідомлення свого «Я» на етнічній основі.

До кінця ХІХ ст. гуцульське населення самоідентифікувало себе з русинами, «руснаками», «руськими». У просвітянському «Календарі», датованому 1936 р., вказувалося, що гуцули називали себе: «креснеки», «руснаки», прихильники «руської віри» [69,с.36]. А український суспільно-політичний діяч К. Трильовський, ідентифікуючи гуцулів, писав, що вони “є розуміється Русинами”. Власне на початку ХХ ст. гуцульське населення почало ототожнювати себе з українцями.

Таким чином, значення конфесійного чинника в збереженні національної ідентичності населення Галичини впродовж міжвоєнного періоду можна розглядати в двох ракурсах: у системі взаємин держава – церковні інституції, стосунки з іншими етноконфесійними групами та відносини всередині етноконфесійної спільноти. Припускаємо, що такий підхід дасть можливість з’ясувати етноконфесійні суперечності та охарактеризувати сукупність заходів та методів, які застосовувала польська держава для коригування етноконфесійної структури населення. Зауважимо, що прослідковувалася тенденція до сприяння місцевого регіоналізму – лемківського, гуцульського, точилася боротьба за вплив на свідомість цих етнографічних груп, а тому підтримувалися усі ті чинники, що протистояли українській національній свідомості.

Як зазначає І. Зуляк міжнародні реалії та внутрішньополітична ситуація в Другій Речі Посполитій диктували необхідність прискореної інтеграції східногалицької української спільноти до польського суспільства, а також пошуку формату співпраці польської влади та ГКЦ. У свою чергу, греко-католицький єпископат за нових політичних обставин був зацікавлений у конструктивних відносинах із державною адміністрацією, без згоди і підтримки якої церкві було б важче зберегти і зміцнити свої позиції серед галицької

пастви. «Держави приходять і йдуть у небуття, а церква лишається», цей принцип визначав діяльність ГКЦ у міжвоєнний період. Одним із найпростіших і найреальніших способів налагодження відносин між церквою і владою було прийняття державною адміністрацією Польщі на себе фінансових зобов'язань із субсидування греко-католицького духовенства. Фактично з моменту отримання такої субсидії від польської влади кожен греко-католицький священик, незалежно від його політичних переконань, де-факто визнавав легітимність приналежності Східної Галичини до Польщі [45, с. 111].

Не дивлячись на те, що ГКЦ позиціонувала себе в ролі «захисника українських інтересів», вона все таки не відмежовувалася від політики.. «На арені українського суспільно-політичного життя розвивається процес поступового зростання впливу греко католицького духовенства», – систематично підкреслювалося на сторінках польських видань у міжвоєнний період [57].

Складність релігійного життя у Другій Речі Посполитій полягала в тому, що уряд намагався уніфікувати законодавства в релігійній сфері держав-попередниць, що фактично, на думку більшості дослідників, так і не вдалося зробити, тому часто спостерігалися порушення місцевими органами влади, причому нерідко – з негласної згоди верховного уряду, норм Конституції щодо так званих «не визнаних» державою релігійних об'єднань.

Упередженням, зокрема на початку 1920-х рр., було ставлення влади до Греко-католицької церкви. Це не дивно: в період відродження Польської Республіки восени 1918 р. її ієрархи – митрополит Андрей, єпископи й декілька священиків – увійшли до Української Національної Ради – парламенту щойно проголошеної Західно-Української Народної Республіки, а десятки священиків стали капеланами УГА на фронтах українсько-польської війни 1918–1919 рр. Натомість перемишльський та станіславівський єпископи Йосафат Коциловський і Григорій Хомишин ідентичність греко-католицького обряду вбачали в збереженні його місцевого українського характеру та розвитку в межах обрядового статус-кво. Можливе запровадження певних змін, які зачіпали

зовнішні обрядові форми (елементи літургійного одягу, стиль іконописання, побудову храмів, особливості церковного співу), на думку обох ієрархів, мало відбуватися еволюційним шляхом і лише за умови, що новації стануть зрозумілими для вірних, не будуть викликати конфліктів та не спричинять падіння побожності серед галицьких українців[72].

У контексті Конституції враховувалися суспільно-політичні проблеми, серед яких і релігійна. Статті Конституції, що стосувалися конфесій, висвітлювали характер ставлення держави до Католицької церкви і релігійних меншин, а також інших юридично визнаних релігійних об'єднань – конфесій, церков тощо. Чітко простежуються подібності і відмінності у специфіці визнання державою внутрішніх правил кожної конфесії.

Щодо прав релігійних меншин, то вони визнавалися з різними дискримінаційними застереженнями. Для кожної такої меншини існували окремі правила, до того ж за умови, що «...вони не містять у собі постанов, що перебувають у суперечності із законами»[73, с.100]

Єдиною конфесією, внутрішня політика якої не залежала від держави, була римо-католицька. Саме це й наголошувалося у ст. 114 Конституції, яка встановлювала: «Римо-католицька церква управляється за своїми власними законами». Зокрема, зазначалося, що взаємовідносини держави і РКЦ будуть визначені на основі конкордату з Ватиканом, після ратифікації якого процесом його реалізації займатиметься сейм[73, с.101]

У статті 95 Конституції 21 березня 1921 року вказувалося: «Річ Посполита гарантує на своїй території повну охорону життя, свобод і майна усіх громадян незалежно від походження, національності, мови, раси або релігії (...)». Стаття 96 гарантувала рівність щодо права і рівне трактування участі в публічному житті. У статті 109 зазначалося: «Кожен громадянин має право дотримання своєї національності, збереження і плекання власної мови і національних особливостей. Окрім того, закони держави забезпечують меншинам у польській державі повний і вільний розвиток їхніх національних особливостей шляхом автономних об'єднань меншин за публічно-правовим характером».

Таким чином, правова сторона конфесійної політики Другої Речі Посполитої визначалася відповідними статтями Конституції 1921 р., суть яких полягала у регулюванні як відповідних прав релігійних об'єднань, так і безпосередньо віруючих громадян. Водночас Конституція розрізняла релігійні об'єднання на визнані та невизнані державою, що, відповідно, ускладнювало правове існування останніх. Єдино визнаною на всій території Другої Речі Посполитої вважалася Римо-католицька церква, подальша діяльність якої регулювалася конкордатом, ухваленим між Польщею і Ватиканом у 1925 р., до структури якого входила й ГКЦ. У міжвоєнний період польські власті провели два загальні переписи населення у 1921 і 1931 роках. До сьогоднішнього дня їх результати (так вважають також і польські історики) породжують дискусії і контраверсії у середовищі науковців. Необхідно додати, що сумнівним було питання анкети перепису про національність, яке для значної частини населення означало громадянство, що було помилкою [72, с. 27].

Згідно з переписом 1921 р., у Польщі проживало понад 27 млн. громадян, з яких третина (приблизно 9 млн. осіб) – представники національних меншостей.

Щодо категорії «тутешні», їх було 707 тис. осіб. До цієї групи належали всі, хто не зумів окреслити рідну мову відповідно до поданого питальника, а замість цього вживали прикметники: селянський, місцевий, тутешній та ін.

У процентному відношенні демографічна ситуація в країні виглядала так: поляки становили 69,2% (приблизно 18,8 млн. осіб) від усієї кількості, українці – 14,3% (приблизно 3,9 млн. осіб), білоруси – 3,9% (трохи більше, ніж 1 млн. осіб). Українці та білоруси проживали переважно у східних областях, де становили більшість тамтешнього населення. Євреї (7,8%, або 2,1 млн. осіб) мешкали в містах, головним чином у центральних, південних і східних воєводствах. Німці (3,9%, або трохи більше, ніж 1 млн. осіб) зосереджувалися в Помор'ї, у так званій Великій Польщі, в Силезії і деяких областях центральної частини країни. У західній частині Віленщини проживало близько 175 тис. литовців (приблизно 0,6%). Інші національності становили 0,9% (245 тис. осіб) [73, с. 110]

Як у 1921 р., так і за станом на 9 грудня 1931 р. (другий всепольський перепис населення) у Другій Речі Посполитій найбільшою конфесією була РКЦ, до якої належали як поляки, такі представники інших етносів. Так, за даними перепису 1921 р., до РКЦ належало приблизно 17,4 млн. осіб (63,9% усього населення Польщі, а за даними перепису 1931 р. – 20,7 млн. осіб (64,8%). Більшість із них проживала у західних та Краківському воєводствах (89–94% від місцевого населення)¹. Частка римо-католиків у центральних воєводствах становила 68–86%, у південних і південно-східних – значно менше. Чисельність греко-католиків (переважно українців) досягала в 1921 р. 11,2% від усього населення країни (3,1 млн. осіб), а в 1931 р. – уже 10,4%. Решта 25% населення належала до православних, протестантських, іудейських, лютеранських та інших віросповідань. Греко-католики переважно становили більшість у трьох східно-галицьких воєводствах. Зокрема, за даними перепису 1931 р., у Станіславському воєводстві їх налічувалося 72,9%.

Конкордат, підписаний урядом 10 лютого 1925 р. із Ватиканом, надав церкві у Польщі широку автономію. Офіційно були визнані Римо-католицька, Греко-католицька та Вірмено-католицька церкви. Духівництво звільнялося від військової служби, переслідувань у судах і навіть особистого прибуткового податку. Йому фактично надано контроль над вивченням релігії в державних школах, де введено посади катехітів. Церковна власність, що колись була конфіскована старою владою, а тепер належала Польській державі, мала забезпечувати виплату зарплатні церковникам. Однак конфлікт держави й Церкви з приводу шлюбного права так і не був вирішений, зберегли чинність регуляторні принципи, які існували до 1918 р. Розлучення було законним тільки на території колишньої пруської частини Польщі[74, с. 59.]

У переписі з 1931 р. питання про національність було трансформовано в питання про рідну мову. За даними перепису серед українців нараховувалося 2 млн. 855 тис. греко-католиків (60 %), 1 млн. 840 тис. православних (39 %), 26 тис. римо-католиків, 7 тис. євангелістів, 26 тис.

представників інших віросповідань. Етноконфесійну строкатість обумовлювала також наявність значної кількості поляків, які сповідували греко-католицизм (480 тис. осіб) і православ'я (200 тис. осіб) та мешкали в Галичині (463 тис.),

Представники адміністрацій південно-східних воєводств запровадили певні зміни до питальника, що змінювали задекларовану мову на польську. Декілька років пізніше цю діяльність демограф Едвард Штурм де Шутрем прокоментував наступним чином: «Робота то була настільки брутальна, що вищі влади в Польщі заборонили публікації матеріалів щодо національних меншин ... (бо там зловживання було б видно відразу), водночас заборонили науковцям та іншим спеціалістам доступ до автентичного матеріалу перепису» [12, с.16]. Незважаючи на недостатню вірогідність перепису, Головне статистичне управління звернуло увагу на інформацію про віросповідання. Це мало раціональне тлумачення щодо східних воєводств, де релігійна приналежність була аналогічна національній. Аналіз даних перепису населення ще раз довів, що національна свідомість формувалася роками і продемонстрував, які нові чинники впливають на її зміни. Щодо категорії «тутешні», їх було 707 тис. осіб. До цієї групи належали всі, хто не зумів окреслити рідну мову відповідно до поданого питальника, а замість цього вживали прикметники: селянський, місцевий, тутешній та ін.

Таким чином, в порівнянні з довоєнним періодом, відбувається зміна змісту етнічної ідентифікації. Незважаючи на певне переплетіння релігійної і етнічної ідентифікації, наприкінці міжвоєнного періоду українська суспільність укріплює все ж другу. З показників у даному випадку був перепис 1931 р., під час якого багато латинників (українців – римо-католиків) подавало як рідну мову українську. Перепис показав зміну пріоритетів критеріїв національної ідентифікації. На відміну від перепису 1921 р., греко-католицькі священники під час перепису 1931 р. акцентували увагу не стільки на правильній вказівці віросповідної приналежності населення, як національності. Водночас

фіксувалися випадки, коли українські переписні комісари записували римо-католиків поляків українцями, чого не було при переписі 1921 р. [75].

Незважаючи на недостатню вірогідність перепису, Головне статистичне управління звернуло увагу на інформацію про віросповідання.

У 1930-х роках великого розголосу набрала справа ревіндифікації православних церков на захоплених у 1920 р. Польщею українських землях. Імпульс ревіндифікації дало розпорядження Комісара Східних Земель від 7 жовтня 1919 р. Вже у 1919–1920 рр. у східних воєводствах Польщі у православних було відібрано 400 храмів. Вірменська католицька (із XVII ст.) церква в міжвоєнний період об'єднувала 5–5,5 тис. галицьких вірмен, насамперед у Львові, Снятинському, Косівському, Коломийському, Городенківському і Станіславівському повітах. Найбільші парафії цієї Церкви були в Львові (1200 осіб, 1927 р.) та Кутах (понад 500 осіб). Загалом у 1930-ті рр. Церква мала в Польщі 8 парафіяльних церков і 19 каплиць. Особливо ж доглянутою була будівля Вірменської церкви XIV–XVI ст. на Вірменській вулиці у Львові. На жаль, ще три давні вірменські церкви в цьому місті знесено в 1784 р. [76, с. 101]

З цього часу український лютеранський і кальвіністських рух у Східній Галичині став розвиватися швидкими темпами. У містах і селах краю виникають перші громади Євангельсько-Аугсбурзької та Гельвецької церкви: у Воскресінцях, Підгайчиках, Молодятині, Крехівцях, Коломиї та Станіславі на Покутті. Доцільно зазначити, що проти поширення цього віровчення на Покутті різко виступав єпископ Станіславської греко-католицької єпархії Григорій Хомишин. Зокрема, 2 листопада 1925 р. він звертався до Президії Станіславського воєводства вжити всіх заходів, щоб український протестантський рух не поширювався у воєводстві. Як виявилось пізніше, Польська держава підтримала цей церковний рух. Більше того, вона йому надавала фінансову підтримку. Відомо, що 7 грудня 1932 р. на підтримку Української євангельсько-аугсбурзької церкви польський уряд виділив 3500 злотих. 21 січня 1933 р. їй виділено 1000, а 22 вересня 1933 р. – 2400

злотих. У першому кварталі 1934 р. ця Церква знову від Польської держави отримала 1000 злотих і т. д.

Такі грошові вливання з боку польського уряду були зумовлені намірами послабити роль ГКЦ за рахунок відпливу віруючих-українців до інших релігійних об'єднань.

Оскільки у Східній Галичині серед українства були прихильники двох реформаторських віровчень: лютеранства і кальвінізму, то тут виникло два релігійних центри українських протестантів: Коломия та Станіслав. Перший на східногалицьких землях коломийській осередок опікувався кальвіністськими віруючими, а станіславський – лютеранами. Підставою для організації реформаційного руху українців у межах Церкви аугсбурзького і гельвецького віровизнання стала засада, що українські протестантські громади становлять окрему національну цілісність. Українці створювали свої релігійні лютеранські громади навіть у тих місцевостях, де були німецькі лютеранські парафії. Так, у Коломійі, Львові, Станіславі, Стрию, Тернополі діяли самостійні лютеранські та реформаторські громади українців, хоча в цих містах функціонували парафії Євангельсько-аугсбурзької та гельвецької церков.

Загалом, ставлення офіційних органів влади і церкви до протестантських течій, залежало від напрямку протестантизму, його поширеності і рівня вираженості національного характеру. Українська інтелігенція, переймаючись проблемами національно-політичного визволення, негативно ставилася до протестантизму, оскільки вважала, що він розбивав релігійну єдність українців, чим послаблював їх. Греко-католицьке духовенство намагалось спростувати націоналістичні гасла протестантів, наголошуючи на принципі соборності Церкви. За розпорядженням Г. Хомишина священники мали вийти зі складу тих читалень, членами яких були сектанти. Часто з ініціативи греко-католицьких священників доходило до фізичної розправи над “сектантами” [62, с. 2.].

Наприкінці 1930-х років польська цензура заборонила історичні назви “Галичина” і “галицький». Термін “Małopolska Wschodnia”, поширюваний владою Речі Посполитої Польської в цей час, ніколи не був апробований

українським населенням. “MałaPolskę” вони трактували на рівні з колишньою “MałaRosją”. Є. Наконечний писав, що, коли йшлося про асиміляторські методи щодо українців, то польські панівні кола користувалися російським досвідом.

Підтримуємо точку зору, що це робилося з метою усунення з суспільної свідомості назви “GalicjaWschodnia”, який містив у собі натяк на українськість краю. Її замінили на польські – “MałopolskaWschodnia” – “RzeczpospolitaPolska”. Запровадження назви “MałopolskaWschodnia” не сприймала й патріотично-свідома частина українців. Здебільшого це були греко-католицьке духовенство та інтелігенція. У відповідних ситуація вони називали себе громадянами Східної Галичини. Зокрема, таке трапилося під час перепису населення 1921р. Значення конфесійного чинника у збереженні національної ідентичності населення Галичини міжвоєнного періоду можна розглядати у кількох ракурсах: у системі взаємин держава – церковні інституції, стосунки з іншими етноконфесійними групами, відносини всередині етноконфесійної спільноти. Віросповідання, наприклад, німців Галичини виконувало подвійну роль: римо-католицьке переважно сприяло асиміляції у формі колонізації, протестантське – збереженню національної самобутності.[74]

Вкрай негативною була національна і релігійна політика Польщі, яка сприймала католицьку віру як польську, а віруючих римо-католиків вважала частиною польського народу. Як показують події, у випадку німців, ототожнення віросповідання з національною приналежністю йшло не на користь німців, оскільки сприяло їх асиміляції. Етноконфесійна політика Польщі реалізовувалась шляхом призначення парохами німецьких католицьких поселень священників польської національності, які намагалися проводити богослужіння польською мовою, чому значною мірою цьому сприяв мішаний характер німецьких поселень та проживання у них поляків. Станом на 30 вересня 1931 р. однорідний склад населення мали дві німецькі колонії, а у 74 німці мали кількісну перевагу над українцями, поляками і євреями [79, с.128–129].

Загалом німці-католики не проявляли національних і політичних прагнень, не підтримували контактів з Німеччиною, до польської держави і суспільства відносились з повагою і симпатією, охоче розмовляли польською мовою, вступали у шлюби з поляками, піддавались полонізації .

Чинником, що сприяв етнічній мобілізації німців-католиків Галичини, стала культурно-освітня організація Союз німецьких католиків (далі – СНК), яка виникла у Галичині в 1925 р. у передмісті німецької колонії Маріївка (Коломийський повіт Станиславівського воєводства) і була очолена Якубом Рейнпольдом. Головним завданням союзу стала співпраця з іншими організаціями німецьких католиків Польщі у всіх релігійних питаннях і репрезентація їх інтересів, а також освіта та піднесення культури німецьких католиків у всіх верствах і напрямках суспільного життя [45].

Зовнішнім виявом опору німецького населення процесу асиміляції польським елементом, окрім боротьби з польськими священиками за римо-католицькі парафії у німецьких колоніях, стало бойкотування польських державних, а натомість пропагування приватних німецьких шкіл .

Голова СНК Якуб Рейнпольд закликав призначати у місцевостях, де проживали німці, священиків німецької національності, оскільки польська влада використовувала спільність римо-католицького віросповідання у поляків та німців для полонізації останніх. Одночасно поширювалися заклики укладати шлюби з німцями, так як у міжнаціональних подружжях німецька сторона переважно асимілювалася. Власне прагнення Якуба Рейнпольда та його прихильників затвердити на посаді в Маріївці німецького священика викликало невдоволення в іншій частині німців, очолюваних місцевим священиком польської національності Вітковським, який намагався виховувати німецьку молодь у пропольському дусі [13, с.35]. У середовищі СНК сформувалися дві групи – “білих” (лояльно налаштованих до польської держави) і “зелених” (відстоювали збереження німецької національної ідентичності). Я. Рейнпольд очолив “зелених”, тоді як групу “білих” – священик Вітковський. На території Коломийського і Жидачівського повітів група “зелених” виступила проти

керівника групи “білих”, переносючи боротьбу в церковну сферу. Очевидно за недостатню протидію групі Я. Рейнпольда священника Вітковського звинуватили у потуранні йому та перетворенні римо-католицького костелу в базу для антипольської діяльності. У зв’язку з цим у жовтні 1937 р. римо-католицьку парафію в Маріївці зайняв священник Мартин Нікель. У 1937 р. у костелі в Маріївці під час Різдва, коли згаданий римо-католицький священник М. Нікель виголошував молитви за Польщу і президента, німці, які брали участь у богослужінні молитви не повторяли [49]. За донесеннями цього ж священника німецькі діти відмовлялися схилитися перед хрестом, мотивуючи тим, що він польський; молодь та школярі відмовлялися вживати польську мову, а в школі висів портрет святого Себастьяна, а не польського діяча. З ініціативи Я. Рейнпольда у костелі віряни співали по-німецьки і тільки зрідка відправляли коней за польським священником з Болехова. В. Кубійович у спогадах відзначав, що у німецькій колонії Людвиківка Рогатинського повіту подібні дії колоністів викликали обурення і навіть ненависть польського священника [81, с.46–47].

Німецькі протестанти Галичини належали переважно до Союзу церков аугсбурзького і гельветського віро - сповідання (СЦАГ), який у 1924 р. очолив Т. Цеклер, у зв’язку з чим канцелярія суперінтенданта була перенесена до Станіславова .

Частина німецького населення, зокрема у німецькому поселенні Августорф Снятинського повіту Станіславівського воєводства, належала до баптистів, до яких у цій місцевості входили і українці не створюючи при цьому окремої парафії. Конфесійна приналежність сприяла міжетнічній взаємодії на основі усвідомлення релігійної спільності, що виявлялось у спільних богослужіннях, які проводили і українські і німецькі пастори; участі в релігійних святах; володінні німцями та їх пасторами українською мовою. Загалом німці-протестанти не здійснювали політичної діяльності, займаючись переважно релігійними та культурно-освітніми справами, які проводились під керівництвом суперінтенданта Т.Цеклера (будівництво євангелістських церков, розвиток господарського життя німецьких колоністів, опіка над дітьми,

добродійна діяльність) Аполітичність німецького населення та його лояльність щодо польської держави на початку 1920-х рр. відзначали староста Станіславівського воєводства, що виявлялось у відзначенні польських національних свят – Дня Конституції та незалежності проведенні річниць заснування колоній, свята Реформації, участь у яких брали представники влади і віряни польської національності тощо.

Отже, польська влада використовувала всі наявні можливості для асиміляції українського населення і послаблення позицій православної і Греко-Католицької церков. Якщо перша сприймалась в якості проросійської сили (а російська загроза, трансформована в радянську в 20–30-х роках, залишилася постійним фактором зовнішньої політики II Речі Посполитої), то греко-католицької – як консолідаційний чинник українства (з потенціалом українського сепаратистського табору польська верхівка мусила рахуватися впродовж усього міжвоєнного періоду). Забезпечуючи де-факто виключне становище римо-католицького костюлу (де-юре всі «великі конфесії» зрівняв у правах Конкордат 1925 р.), Варшава прагнула сформулювати таку конфігурацію міжконфесійних стосунків і субординації етносів, які мінімізували б внутрішні й зовнішні загрози та створили стартові умови для уніфікації (оскільки вона взагалі була можлива) польського суспільства.

2.2. Церковно-релігійна і національна політика польського уряду

Український народ з давніх-давен вирізнявся своєю високою духовністю. Церква – це втілення народної душі, мудрості. Кожен народ на землі має свої особливості, які є унікальними перед Обличчям Творця і ця неповторність збагачує загальнолюдське надбання у всіх сферах буття людини. Читаючи послання Андрея Шептицького «До моїх гуцулів» (написане в 1900 році після відвідин гуцульських парафій), стикаємося з наслідками проникнення псевдоцивілізації чужинців, які, користуючись щирістю і дитячою довірливістю чистих гуцульських душ, запанували на наших землях, руйнуючи моральні і духовні цінності. Але найбільш стійкі не здавалися і протистояли духовному і тілесному рабству. Людині завжди притаманне бажання пізнання самої себе, свого місця у Всесвіті, своєї істинної духовної природи, своїх взаємин зі Всевишнім, зближення із самим собою.

Християнська Гуцульщина має багато свідчень того, що віра Христова вже багато століть є вірою нашого народу. Зокрема, про це свідчать наші давні церкви, побудовані в гуцульському церковному архітектурному стилі як дерев'яні, хрестоподібні. Існування виробленого архітектурного стилю теж є свідченням давності сакрального будівництва. Найдавнішою серед наших церков є церква в селі Пустинь, побудована в 1600 році, в XVII столітті церкви побудовані в Криворівні, Вижниці, стара церква у Ворохті. Сама назва села Пістинь, коренем якого є піст – основна аскеза християнського життя, свідчить, що тут несли духовний подвиг християнські ченці-постники. У часи австро-угорського та польського панування на Гуцульщині особлива місія духовно-культурних провідників лягла на плечі духовенства. Священики вели всі документи суспільного стану, документуючи народження, смерті, укладення шлюбу, великі домові книги. Часто виступали адвокатами своїх парафіян у спірних справах, дбали про їхню суспільну гідність і захищеність. Відомих священиків із родин Бурачинських-Волянських, Окуневських та інших,

священиків Івана Попеля, Софрона Витвицького , Йосафата Кобринського, та багатьох інших до сьогодні з вдячністю згадують наші краєни.

Село Криворівня стало центром багаторазових зібрань-семінарів учасників Всеукраїнського мирянського руху за єдність церкви і народу в Україні «Схід і Захід в єдності під покровом Богородиці». В селі є кілька церковець і каплиць, названих на честь православних, греко-католицьких і римо-католицьких святих , як видимого знаку єдності Христової Церкви.

Немає куточка на Гуцульщині, де б не було прославлене ім'я Спасителя, Матері Божої і святих Церкви Христової, але найбільше духовне багатство нашої землі - люди , щирі християнські душі яких є живими храмами Святого Духа [30,с.48].

Цікавою наукою є сфрагістика— це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає печатки. Об'єктом дослідження сфрагістики є пломби, клейма, печатки,циліндри , булли, штампи, герби.За декілька років проведення українознавчих експедицій на Гуцульщині зібралась певна кількість старих документів, деякі з них видавали місцевим жителям настоятелі церков (метрики, тестаменти). Крім прізвища священика та інформації про людину , на документах збереглися нанесені відтиски церковних печаток , якими користувалися місцеві парохі в періоди австро-угорської, польської, німецької , радянської влади. Печатки поділяються на два типи : сиргучні та чорнильні.

Раніше на теренах Верховинщини функціонували церкви: в Жаб'ю-Слупійці, Жаб'ю-Ільцях, Криворівні (до парафії належали церква святої Анни в Бистреці, побудована в 1872 році, церква Усікновення Чесної Голови святого Івана Хрестителя у Зеленому, побудована в 1846 році, та церква святого Миколая в Бережниці, побудована в 1926 році), Ясеніві Горішньому, Ферескулі , Барвінкові, Білоберізці, Красноїллі, які належали до Косівського деканату.Найстарішою є церква Різдва Пресвятої Богородиці в Криворівні. Перші згадки про неї відносяться до 1660-х років. У 1719 році її перенесено на лівий берег Чорного Черемошу. До того вона стояла на правому березі на

присілку Заріччя , де їй неодноразово загрожували повені. І тому прийняли рішення перенести її на більш безпечне місце .

Аналізуючи архівні документи Криворівнянської церкви, які датуються 1775-1944 роками , встановили , що в різні роки священики тут були :Григорій Кропивницький (1775-1800), Петро Павлович (1800-1817), Михайло Волинський (1817-1818), Андрій Бурачинський (1818-1871), Олексій Волинський (1893-1923), Михайло Березюк (1923-1925), Юліан Гранківський (1925-1927), Степан Гунчак (1927-1931), Конрад Лагода у (1929), Іван Амброзюк (1931-1934), Лука Дзьоба (1934-1950).

Церковна печатка Криворівнянської церкви зустрічається на документах, виданих жителям Криворівні , Бережниці, Бистреця та Зеленого, які належали до парафії Криворівні. Ця печатка має круглу форму із зображенням округлого Мальтійського хреста посередині та написом на контурі « ГРЕКО-КАТОЛ.ПАРОХ. УРЯД в КРИВОРІВНІ». Відтиск датований 1932 роком, зроблено червоною фарбою[28,с.64].

Однією з перлин гуцульської дерев'яної архітектури була церква Успіння Пресвятої Богородиці в Жаб'ю- Слупійці. Точно не відомий час її побудови , за даними різних науковців – споруджена близько 1800 року . Цю гуцульську святиню, на превеликий жаль, у березні 1944 року спалив невідомий «герострат». Священик, який служив у цій церкві, був деканом. Після її спалення ця посада відійшла до священиків парафії Жаб'є-Ільці. На документі , датованому 1935 роком, фіолетовою фарбою нанесена печатка овальної форми з подвійним мальтійським хрестом посередині та написом на контурі : « Греко-кат. Уряд парохіяльний в Жабю-Слупейка».[28,с.65]

Церква Святої Трійці в Жаб'ю-Ільцях побудована в 1882 році . Розписав її відомий український художник Ярослав Пстрак. Вона мала два різні типи церковних печаток . Перша , датована 1931 роком, має круглу форму із зображенням у центрі «Святої Трійці» із надписом по контурі : « ПЕЧАТЬ ГР.КАТ. УРЯДА ПАРОХІЯЛЬНОГО ВЪ ЖАБЮ ИЛЦЯ». Відбиток зроблено

фіолетовим чорнилом. Інша печатка датована 1943 роком , має відтиск синього кольору, круглої форми із мальтійським хрестом у центрі та написом на контурі «ГР.КАТ. УРЯД ПАРОХІЯЛЬНИЙ В ЖАБЮ ІЛЬЦІ». До церковної парафії Жаб'є-Ільця належали Кривополе, Красник, Ходак , Волкова, Дземброня.

Також два типи печаток відомі на церковних документах у Верхньому Ясеніві, які використовували священники церкви Святої Трійці, спорудженої в 1882 році (до парафії належали Буковель, Черетів , Рівня). Цікаво, що перша за датуванням печатка відома сургучного типу , датована ще 1857 роком, що значно випереджає час будівництва церкви у 1882 році. Отже, це дає можливість стверджувати, що до цієї церкви на території села існувала «стара церква». Або ж дата спорудження церкви в 1882 році є неправильною. Це «негативний» відтиск сургучної печатки овальної форми із зображенням посередині Ісуса Христа , що на фоні дерева ведучи за собою ягня з написом по контурі «ГРОМАДА ІАсеновгорній».[28, с.64]

Друга за датуванням печатка -1882 року, має круглу форму із зображенням Святої к та написом на контурі «ПЕЧАТЬ ГР.К. УРЯДУ ПАРОХІЯЛЬНОГО ВЪ ЯСЕНОВЪ». Інший відтиск , датований 1930 роком, має круглу форму із зображенням округлого Мальтійського хреста посередині та написом «ГРЕКО-КАТОЛ. ПАРОХ. УРЯД. В Горішньому Ясеніві». Зазначимо, що навіть власна назва села з плином часу трансформувалася із Ясенів Горний – в австро-угорський період, на Ясенів Гурний – в польський період, та на Верхній Ясенів – із приходом радянської влади. Відомі також дві різні печатки церкви святого Миколая в Барвінково, спорудженої в 1867 році, до парафії якої входили село Хороцево та село Устеріки (до 1938 року). Відтиск першої (сургучної) печатки датований 1899 роком. Він овальної форми, зроблений червоним чорнилом, із зображенням у центрі святого Миколая та надписом на контурі « ПЕЧ.ГР.КАТ. ЦЕРКВИ СВ. НИКОЛАЯ БЕРВІНКОВЪ» . Інша печатка, відтиск якої датований 1931 роком, мав круглу форму з латинським дванадцятикінецьним хрестом у центрі та надписом по контурі «Гр. кА. Уряд парохіяльний в Бервінкові». Відтиск зроблено фіолетовим чорнилом.

Печатка Білоберізької церкви Покрови Пресвятої Діви Марії, побудованої у 1849 році, мала круглу форму, з хрестом посередині і написом по контурі « Гр. кат. Уряд парохіяльний в Білоберізці». Відтиск її датований 1929 роком, зроблений червоною фарбою.

Церковна печатка церкви святого Архистратига Михаїла, побудованої в 1872 році в Довгополі (до парафії якої належали Стебні), датована 1931 роком, мала відтиск круглої форми зроблений червоною фарбою із зображенням у центрі Архистратига Михаїла, який перемагає змія, з написом на контурі «ГР.КАТ. УРЯД ПАРОХІЯЛЬНИЙ в ДОВГОПОЛІ».[28]

Однією з найбільших, на теренах Гуцульщини, була парафія у Ферескулі (тепер Черемошна), про що свідчать відтиски церковних печаток на документах жителів сіл Яблуниця, Голови, Пробійнівка, Гринява, Грамітне, Голошино, які належали до парафії в Ферескулі. Відтиск печатки церкви Чуда святого Архистратига Михаїла, побудованої в 1872 році, датований 1899 роком, зроблений фіолетовою фарбою, круглої форми із зображенням у центрі святого Михаїла із написом по контурі «ПЕЧАТЬ ГР. КАТОЛ. ПРИХОДА ВЪ ФЕРЕСКУЛЬ». Дуже цікавою та вартою окремого наукового дослідження є історія церковного життя Красноїллі. З часом функціонування тут трьох церков залишилося багато цікавих артефактів. Перша із церков стояла близько півкілометра нижче місця впадання в Чорний Черемош Дідушкової Ріки, на присілку Вигода. Згодом було прийняте рішення спорудити церкву в центрі села. Саме в цей час ближча частина населення села Голови почали належати до парафії Красноїллі. До того часу Голови повністю належали до парафії Ферескулі. Згодом, із збільшенням чисельності населення, постало питання будівництва більшої церкви .

Нову церкву святих Петра і Павла споруджено в 1843 році, а стару церкву вирішили продати до села Черганівка теперішнього Косівського району. Нам відомо два різні типи церковних печаток у Красноїллі. Перша печатка (сургучного типу) відома у двох відтисках, на сургучі та фарбою на папері. Це

овальна печатка із зображенням святих Петра і Павла по центру з написом по контурі « ГР.КТ. УРЯДЪ ПРИХОДСКІЙ ВЪ КРАСНОИЛИ», чорнильний відтиск якої датований 1903 роком. Інший відтиск, датований 1924 роком, чорнильної печатки круглої форми із зображенням хреста посередині та написом по контурі « ГРЕКО-КАТ. УРЯД ПАРОХІЯЛЬНИЙ в КРАСНОЇЛИ». Деякі, особливо важливі, документи, були завірені частіше двома, або і трьома печатками – печаткою парафії, печаткою деканату, до якого належали всі вищеописані парафії Верховинщини. Печатка (сургучна) уряду деканального в Жаб'ю-Слупійці протягом досліджуваного часу була незмінна в різні періоди, мала овальну форму, з малюнком мальтійського хреста, обрамленого квітами по центру і написом латинню по контуру «..... DECANATUSKOSSOOW.....». Перше і останнє слова напису нерозбірливі.

Печатка косівського деканату, відома нам, у вигляді чорнильного відтиску, датованого 1931 роком. Ця печатка овальної форми, із зображенням хреста по центрі та написом по контурі «ГР.КАТ. ДЕКАНАЛЬНИЙ УРЯД КОСІВСЬКИЙ».

Отже, аналізуючи документи, можемо зазначити, що печатки церков періоду, який ми досліджували, поділяються на два типи: чорнильні і сургучні. Останні за датуванням є значно старішими і використовувалися також як чорнильні з «негативним» відтиском. Священики виконували велику роботу – реєстрували народження, хрещення, шлюби, смерті, завіряли заповіти, вели «Домові книги» та оформляли ще багато інших важливих документів, що свідчить про визначально відповідальну та важливу роль церкви в суспільному житті гуцулів.

2.3. Адміністративно-територіальна структура Греко-Католицької Церкви на території Гуцульщини.

Історію Церкви взагалі та Греко-Католицької зокрема, не можливо висвітлити без вивчення адміністративно-територіальної структури та її змін в контексті впливу на неї суспільно-політичних процесів досліджуваного періоду. ГКЦ пройшла складний шлях організаційно-структурних змін, зумовлений, перш за все, зовнішніми політичними чинниками. У цьому зв'язку, перш ніж перейти до висвітлення зазначеної проблематики, зауважимо, що етимологія терміну потребує певного уточнення та узагальнення. І це цілком закономірно, адже поняття подібні за змістом, потребують уніфікації.

Руслан Делятинський вводить в науковий обіг новий термін – «адміністративно-канонічна структура Церкви», що маючи «хрестоподібну» структуру, враховує два основних аспекти: «горизонтальний» рівень – територію, тобто включає патріархати, митрополії, єпархії, деканати та парафії, і «вертикальний» – ієрархічну природу Церкви, в якій передбачено канонічне підпорядкування «по вертикалі» від патріарха чи митрополита до єпископів, яким через відповідні церковні управлінські структури канонічно підпорядковуються священники та миряни [81].

Греко-католицька церква на початку польської окупації складалася з Галицької Митрополії. До організаційної структури входили Львівська архієпархія, Перемишльська та Станіславська єпархії. Єпархія в свою чергу поділялась на деканати, а деканати на повіти. Також при Галицькій митрополії були колегіальні органи – Капітула, Консисторія та Церковний суд.

Церковно - релігійне життя під час польської окупації відбувалося в досить складних умовах. В той час всі парафії греко-католицької церкви Галицької Гуцульщини підпорядковувалися Станіславівській єпархії. Тут діяло 19 деканатів, зокрема у Косівському деканаті було 22 церкви. Деканом Косівського деканату був Лев Скобельський.

У 1939 р. до складу Коломийського деканату належало 23 парафії у межах 56 населених пунктів, 24 матричні парохіяльні церкви, 31 дочірню церкву та 10

каплиць; за політико-адміністративним поділом ці парафії належали до Коломийського (18) і Снятинського (5) повітів Станиславівського воєводства [60].

Варто згадати про відомих духовних діячів того часу. Одним із них був отець Мирослав-Іван Лукич Гайдучок (16.09. 1907 – 1945?), випускник гімназії в Рогатині (1927) і духовної семінарії в Станиславові (1931), рукоположений 03.06. 1934 р. єпископом І. Лятишевським, душпастирював у селах Жаб'є-Слупейка (1934 – 1935), Топорівці (1935 – 1936), Трійця (1936 – 1945). Арештований у серпні 1945 р. Зазвинуваченнями у співпраці з німецькою окупаційною адміністрацією, посвяченні могили «борцям за Самостійну Україну», відправці накаторжні роботи в Німеччину близько 300 мешканців села Залуччя, підтримці вступу українців до дивізії «Галичина»⁸¹. Подальша доля невідома.

При кожній церкві існувало церковне братство. “Братство святого Архистратига Михаїла при руській греко-католицькій парохіяльній церкві в Коломій” засновано у березні 1866 р. Статут братства затверджений цісарсько-королівським намісництвом у Львові 24 березня 1866 р. та затверджений львівським митрополитом Спиридоном. Метою Братства було виховання своїх членів в дусі релігійної моралі, турбота про плекання греко-католицького обряду та добробуту церкви, матеріальна допомога членам братства та створення різних гуманітарних інституцій. Для досягнення даної мети Статут Братства передбачав утримання власної друкарні та бібліотеки, влаштування виставок, концертів, товариських зібрань та інше. 27 липня 1902 р. відбулися Загальні збори Братства під проводом його голови В. Дудикевича у присутності 71 члена, які прийняли рішення відділити від Братства бурсу разом із нерухомістю по вул. Шевченка, 5 у Коломій. Його метою було передати бурсу у власність новоствореного москвофільського товариства “Свято-Михайлівський інститут”. Однак, тодішній греко-католицький парох Коломій о. Микола Семенів непогоджуючись із рішенням Загальних зборів Братства, обмежив Братство в праві розпорядження власністю,

якого підтримав єпископ Станіславівський. Своїм розпорядженням №131 від 12.06.1906 р. Галицьке намісництво розпустило Братство 09 травня 1910 р. Замарнотратство, шкідливу діяльність Братства та ворожнечу із парохом. 15 жовтня 1921 р. польське староство передало новому пароху міста о. Олександру Русину під управління майно та документацію Братства. Перші загальні збори відновленого Братства було скликано 28 лютого 1926 р. на яких обрано нову управу, тому до Братства святого архістратиґа Михаїла повернулося все давнє нерухоме та рухоме майно. Товариство припинило діяльність з приходом до Галичини радянської влади [65].

У минулому священики та їх родини відіграли вагомий роль в громадському і духовному житті краю. Одним із них був Софрон Витвицький – священик, етнограф, письменник, який усе своє життя прожив серед гуцулів. Спочатку він служив на Буковині, а згодом у селі Жаб'є-Ільці. Писав українською, польською мовами про життя і побут гуцулів. Важливою і цінною є його праця «RushistorycznyoHuculach», видана у Львові в 1863 році, яку переклав на українську мову Микола Васильчук і видав її у Коломийському видавництві «Світ» в 1993 році. Це була перша енциклопедична праця про Гуцульщину, що відкрила Європі цей народ в усіх вимірах – з погляду географічного, релігієзнавчого та краєзнавчого [38].

Софрон Витвицький був активним громадським діячем, обирався послом до Галицького сейму, відстоював інтереси простих людей і був дбайливим священиком. Він організував збір коштів і підготував документи на побудову нової церкви в селі Ільці.

Отже, реалії того часу засвідчили, що процес відновлення Станіславської єпархії, очолюваної ще з 1904 р. єпископом-ординарієм Григорієм Хомишиним, залежав від визначення правового статусу ГКЦ в окупованому краї та налагодження відносин із польською окупаційною адміністрацією. Першочерговим завданням було формування канонічної території єпархії відповідно до нових суспільно-політичних умов, поповнення церковно-

адміністративних органів управління єпархією (єпископської капітули, єпископської консисторії, церковних судів тощо), проведення відповідних змін на рівні деканальних і парохіальних урядів.

Таким чином, адміністративно-територіальна структура Греко-Католицької Церкви у міжвоєнний період в основному була стабільною і сприяла широкому впливу на релігійне і суспільно-політичне життя гуцульського краю.

РОЗДІЛ 3. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ КРАЮ

3.1. Участь греко-католицького духовенства в розвитку освіти українців Гуцульщини

Становище українського шкільництва у складі Польської держави у міжвоєнний період залишається цікавою і недостатньо вивченою сторінкою історії України. Політичні реалії міжвоєнного періоду не давали українцям Галичини підстав сподіватися на гармонійний розвиток і освіту підростаючого покоління. Соціальне зубожіння населення супроводжувалося падінням освітнього рівня. Велика кількість сімей не була матеріально спроможна посилати своїх дітей в школи. І тільки незначний відсоток української молоді міг здобути вищу освіту. Внаслідок цілеспрямованої польської урядової політики українське шкільництво перебувало у катастрофічному стані. Політичні події ХХ ст. поставили на порядок денний гасло: «Чия школа - того майбутнє».

«Бідним потрібно більше, ніж просто гроші, тому освічені чи заможні мають допомагати тим, хто знаходиться у скруті. Навчити бідних, показати їм, як покращити свою долю». Цей принцип Андрій Шептицький невпинно втілював у своїх починаннях, які ніколи не обмежувалися церковним життям.

У публічній дискусії над реформою освіти, проведеній на з'їзді делегатів народного учительства 3-4 лютого та загальному з'їзді учителів середніх і вищих шкіл ЗОУНР 21-24 березня 1919 р. було вирішено, що середня школа «має бути вільна від всяких односторонніх впливів держави, церкви, політичних партій і суспільних класів», а «научування релігії і виконання релігійних практик має бути залежне, до 16 року життя ученика від волі родичів, від 16 року життя від самого ученика...» [13, с. 1-2].

Г. Хомишин слушно застерігав ініціаторів «секуляризації» освіти: «Тому сії круги учительські, які хотять викинути науку релігії зі школи, най зважать, на яку небезпеку цілий нарід виставляють... А що буде, питаюсь сих панів,

єслинарід ними розбурханий відтак і їх самих прожене?!» [62, с.13]. Керівництво шкільною реформою здійснював Державний Секретаріат освіти і віросповідань, який структуру якого було реорганізовано. Середчотирьох підрозділів виокремлено відділ віросповідних справ, референтом якого за рекомендацією Г. Хомишина було обрано о. І. Лятишевського. У результаті співпраці Станиславівської консисторії та Державного секретаріату освіти і віросповідань ЗОУНР упродовж січня – травня 1919 р. відбувались регулярні призначення священників на посади катехитів у школах міст Товмача, Станиславова, Коломиї, Тисмениці, Косова, Гусятин, Монастирська, Снятина [66]. Врегульовано питання матеріального забезпечення греко-католицького духовенства, зокрема, виплачено конгруальну плату та інші види допомоги, окремим розпорядженням секретаріату, за згодою консисторії, вирішено проблему оренди церковних (ерекціональних) земель після смерті парохів з врахуванням інтересів священничих вдов і сиріт.

7-8 травня 1919 р. у Станіславові відбувся з'їзд духовенства ЗОУНР за участю 200 священників, серед яких були і представники Станиславівської єпархії. Учасники з'їзду прийняли заяву, в якій висловили бажання «працювати і на будуче всіми силами для добра Української Народної Республіки в цілі осягнення її повної і тривкої незалежності і самостійності в тім переконанню, що се дасться досягнути вповні на основах християнського світогляду і в злуці з Церквою» [34, с. 106]. Позицію духовенства єпархії відображають також рішення консисторії в м. Станіславові 10 травня 1919 р., яка підтримала прохання державних секретаріатів військових справ та освіти і віросповідань видати звернення до духовенства «в справі співділаннеукраїнс[ького] духовенства в будові Україн[ської] держави» та «поминати Україн[ську] Республ[ику] при Богослуженю». Це засвідчило практичну підтримку Української держави духовенством Станіславівської єпархії, попри негативні наслідки для ГКЦ закону про аграрну реформу та заклики до усунення релігії зі школи.

Тим часом, масований наступ польських військ та румунська окупація Покуття наприкінці травня 1919 р. створили критичну ситуацію в ЗОУНР. Із відступом 16-17 липня 1919 р. за Збруч УГА в її структурі залишилися польові духовники, які повністю пройшли її бойовий шлях на східній Україні і згодом повернулися додому, частина з них були арештовані та поміщені в таборі Стжалково [29]. Більшість єпархіального духовенства сприйняла факт польської окупації з неприхильністю та насторогою перед можливими репресіями, що розпочалися ще 1 листопада 1918 р. на окупованій території з різним «юридичним обґрунтуванням». У травні-червні 1919 р. польська окупаційна влада провела перші арешти серед єпархіального духовенства. Під час одного з них 18 червня 1919 р. в м. Монастириськах було вбито отців З. Підляшецького і А. Галібея. Польська окупація привела до тимчасового занепаду суспільного та релігійного життя.

Підсумовуючи, підкреслимо, період 1918 – 1919 рр. являє собою цілісний етап в історії Станиславівської єпархії, позначений новими тенденціями в розвитку ГКЦ. Основними завданнями ієрархії й духовенства було відродження релігійно-церковного й суспільного життя українців у повоєнний час. Завдяки рішенням ієрархії ГКЦ та у процесі розвитку суспільно-політичних подій єпархіальне духовенство переживало еволюцію суспільних поглядів – від повної нівеляції впливу москвофільства та поступової втрати ідеалу австрофільства до кристалізації української національної свідомості. Г. Хомишин подбав про формування нового покоління священиків, сприяв відновленню релігійних товариств. Єпископ підтримав становлення української державності, закликав дотримуватися християнських принципів у національно державному будівництві, тому критично сприйняв аграрну та освітню реформу ЗУНР. Духovenство єпархії розгорнуло активну суспільну діяльність, практично підтримуючи розвиток української державності.

31 липня 1924 р. був введений Закон про державну мову і мову службового використання урядовими, адміністративними і самоврядними властями та Закон про шкільну реформу. Закон про мову оголошував на

території всієї Речі Посполитої державною мовою польську – обов’язкову для використання державно-адміністративними органами та органами самоуправління, установами зв’язку і на залізничному транспорті. Населення національних меншин мало право використовувати рідну мову в письмових та усних зносинах з державно адміністративними органами першої і другої інстанцій.

Таким чином, Законом від 31 липня 1924 р. розпочалось створення двомовних польсько-українських (утраквістичних) шкіл шляхом проведення плебісцитів. «Не сміє бути української школи, – наголошували польські чиновники, – бо в українській школі дитина навчилася би любові до рідної мови і доминувшини свого народу» [73, с. 1].

Шкільний закон гарантував навчання рідною мовою в державних народних школах на вимогу батьків не менше ніж 40 дітей шкільного віку, які проживали на території одного мікрорайону. Якщо в народній школі не було такої кількості дітей, то вона перетворювалася на польську. Закон також передбачав створення двомовних шкіл (утраквістичних) у селах із мішаним населенням. Навчання дітей – українців було зведено до мінімуму. Складність процедури одержання дозволу на відкриття школи з рідною мовою викладання робили цей процес практично неможливим. Крім того, якщо було 20 учнів, батьки яких бажали навчати дітей державною польською мовою, навчальний заклад офіційно переходив на двомовне навчання, а фактично – на польськомову. Для відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання вимагалися декларації від батьків 150 учнів. Плебісцит дозволялось проводити у місцевостях, де проживало не менше 25% українців за переписом 1921 р. [40, с.162]

Декларації про мову викладання мали вигляд віддрукованих стандартних аркушів, у які батьки вписували від руки: своє прізвище та ім’я, місце проживання, повіт, ім’я своєї дитини, її вік, якою мовою бажали навчатись, назву школи, дату і власний підпис. На документі керівник гміни підтверджував його дійсність своїм власним підписом і гмінною печаткою.

Такими були декларації українських батьків. Дещо відмінними від них були польські декларації, які друкувалися польською мовою і не потребували ствердження підпису[55].

Значна частина україномовних періодичних видань повідомляла про реальні прояви антиукраїнської освітньої політики польського уряду, зокрема газета “Українські вісті” у статті “Мартирольогія приватної гімназії в Городенці” розкривала реалії закриття шкільного будинку в Городенці: «Місцеві поляки не могли стерпіти, щоб у Городенці могла бути приватна українська гімназія, коли там рівнорядного польського або зведеного закладу нема»

За даними шематизму 1912 р. на Гуцульщині діяло 69 однокласних, 22 двокласних, 2 трикласні, 6 чотирикласних, 2 п'ятикласні та 4 семикласні школи. У Косівському повіті: 2 шестикласні школи з польською мовою навчання у Кутах, 2 п'ятикласні - у Косові (також з польською мовою викладання), 2 чотирикласні - у Кобаках та Старих Кутах, двокласні - у Кутах, Довгопіллі, Москалівці, Розтоках і Тюдіві та 23 однокласних; у Надвірнянському - 2 шестикласні школи з польською мовою навчання у Надвірні, 2 чотирикласні - у Делятині та Ланчині, трикласна у Саджавці, двокласні - у Добротові, Заріччі, Микуличині, решта - однокласні (28, у т.ч. 3 з польською мовою викладання); у Печеніжинському - 2 чотирикласні у Пістині та Сопові, трикласна - у Княждворі, 14 двокласних, з яких 1 – з польською мовою викладання, та 18 однокласних. [36, с.149-157].

У 1912 р. у Косівському повіті функціонувало 34 школи, в тому числі 22 однокласні, 5 - двокласних (Хімчин, Тюдів, Москалівка, Довгопілля, Вербовець), одна трикласна, дві чотирикласні (у Кобаках і Старих Кутах). Навчання в цих школах велось українською мовою. Крім цього, у Косові та в Кутах функціонувало, відповідно, по дві п'ятикласні та шестикласні школи з польською мовою навчання. У Кобаках функціонувала школа з профільним навчанням, а в Москалівці - ткацька школа з польською мовою викладання.

На Жаб'ївщині до Першої світової війни нараховувалось дев'ять шкіл. У той час в кожному великому селі працювала однокласна чи двокласна школа з українською мовою навчання, фінансована, що утримувалася коштом з державного бюджету (статна) або селян (народна). У кожній з цих шкіл працювали один чи два вчителі, залежно від кількості дітей шкільного віку.

У великих населених пунктах, наприклад, у Косові, Кутах, Надвірній, функціонували роздільні (для хлопчиків і дівчат) п'ятикласні чи шестикласні школи. Мова навчання в них була польська. Зокрема, в Косові до 1914 р. було дві 5-класні школи з шестирічним навчальним планом (окремо для хлопчиків та дівчат), державним фінансуванням (статні).

У Кутах у той час функціонували дві роздільні (одна - для хлопчиків, одна - для дівчат) шестикласні школи з польською мовою навчання. Звичайно, що в цих школах вчилися переважно діти польської національності.

В окремих населених пунктах зустрічались школи вищого ступеня, ніж одно- чи двокласні, з українською мовою навчання. Наприклад, у Старих Кутах працювала 4-класна державна школа з українською мовою навчання, в Кобаках функціонувала 4-класна школа з додатковим рільничим курсом (тепер ми б її назвали школою з профільним навчанням з рільництва - В.К.). Таких шкіл було мало. У Москалівці ще працювала ткацька школа, але мова навчання в ній була польська. Тому ткацької майстерності навчалися в цій школі польські діти.

Переважна більшість шкіл, що діяли тоді в селах Галицької Гуцульщині, як і в інших селах Східної Галичини, давали елементарну освіту. Після їх закінчення діти ледве могли прочитати друкований текст, написати своє прізвище. Тільки окремі з них, здібніші, вміли краще писати і рахувати. Тому більшість населення краю було малограмотним. А у селах Верховинщини панувала суцільна неписьменність. У зв'язку із значною віддаленістю гуцульських осель одна від одної і від школи, сільські діти майже не відвідували шкільні заняття і за один чи, навіть, два роки такого "навчання" майже нічого не засвоювали [39].

У міжвоєнний періоду Косівському повіті функціонувало 12 однокласних шкіл, 11 з яких були двомовними (польсько-українські) і лише 1 - з українською мовою навчання. Двокласних шкіл було 9, трикласних - 4, чотирікласних - 4, п'ятикласна - 1. Всі вони були двомовними. В районі діяли 4 семикласні школи з польською мовою навчання.

На Жаб'ївщині між двома світовими війнами було 20 шкіл. 75% від їхньої загальної кількості становили однокласні школи, решта - двокласні. Тому прогресивна галицька інтелігенція не припиняла боротися за школи з українською мовою навчання.

Декретом польського уряду від 7 лютого 1919 р. вводилася обов'язкова початкова освіта. Відповідно зростає кількість початкових шкіл й у Гуцульському краї, в тому числі і на Надвірнянщині. Так, у 1922/1923 навчальному році їх було вже 60, з них - 2 семикласні, 1 - шестикласна, 3 - трикласних, 15 - двокласних і 37 - однокласних початкових шкіл. Відповідно до зобов'язань за Ризьким мирним договором 1921 р., Польща мала забезпечити умови для навчання дітей інших національностей, у тому числі й українців, рідною мовою. Це право гарантувалося декларативно. У школах навчання дітей велось польською мовою. Із 60 існуючих у Надвірнянському повіті шкіл з польською мовою навчання було 24 [39].

Після остаточного включення Західної України до складу польської держави, відповідно до рішення Ради послів 1923 р., наступ на українську школу посилювався. Польські власті заявляли, що єдино правильною повноцінною школою повинна бути школа з державною (тобто польською) мовою навчання. Навіть заборонялося вживати слово "український". А закон про мову навчання ("закон Грабського"), прийнятий у липні 1924 р., запроваджував навчання дітей польською мовою вже з третього класу в усіх школах. Це призвело до певних змін і в становищі шкіл краю. У 1925 р. Надвірнянські шестикласні школи (для хлопців і дівчат) переросли в семикласні; мова навчання - польська. Делятинська школа стала п'ятикласною.

Було 3 чотирикласні школи (Ланчин, Перерісль, Волосів), 4 - трикласні, 11 - двокласних і 34 - однокласних. У Середньому Майдані, де було поселення німецьких колоністів, існувала приватна школа з німецькою мовою навчання. Серед шкіл все більше стає таких, де навчання велося двома мовами, так званих “утраквістичних шкіл”. Але якщо зважити на те, що українською мовою дозволялося викладати лише ручну працю, малювання і фізкультуру, то, по суті, навчання велося польською мовою. У школах повіту вчителями здебільшого були поляки, які часто не знали української мови, а нерідко ігнорували її. Вони не розуміли дітей, а діти їх. У 1925 р. утраквістичних шкіл було вже 18.

У краї стає все менше шкіл з українською мовою навчання. У містах і селах зростає кількість польського населення. Українців було 80,7%, поляків - 11,1%, а євреїв - 8,1%. Проте, з 86 шкіл лише у чотирьох діти вчилися українською мовою, у 18 школах викладання велося повністю польською мовою і 64 були утраквістичними. Продовжувала існувати приватна школа з німецькою мовою викладання і в Середньому Майдані. Середніх і професійних шкіл в повіті не було. Правда, була спроба відкрити приватну гімназію у Надвірній, але, проіснувавши рік, вона закрилася. На Косівщині влада чинила великий тиск на українське населення, щоб воно вимагало навчання дітей польською мовою. Неслухняним погрожували карними санкціями, штрафами. Учителів-українців переводили на роботу на польські терени, на їх місце присилали поляків.

Організовану боротьбу за українське шкільництво розпочала провідна партія краю – Українське національно - демократичне об'єднання яка активно співпрацювало з греко-католицьким духовенством. Керівники місцевих осередків партії роздавали парохам спеціальні анкети на виявлення кількості українських шкіл та дітей, які в них навчалися. Таким чином, ундовці мали реальну картину і можливість виявити фальсифікації. Комендант воєводської поліції в Станіславові за 29 травня 1926 р. відзначав, що греко-католицьке духовенство «має вільний доступ до шкільних каталогів», звідки

робить точні виписки щодо кількості українських і польських дітей для проведення шкільного плебісциту.

Незважаючи на офіційне завершення шкільного референдуму, населення продовжувало вносити декларації за українську мову навчання. Станіславське воєводське управління у звіті за грудень 1927 р. повідомляло: «зініційована УНДО акція повторного плебісциту на ліквідацію утраквістичних шкіл і за впровадження в усіх школах української мови навчання охопила в останнім часі цілі повіти...а проводять її «Рідна школа», «Просвіта», греко-католицькі священники і вчителі». У Стецеві Снятинського повіту місцевий парох за один день зібрав 280 декларацій за українську мову навчання. Аналізуючи діяльність духовенства в освітній сфері, І. Герасимович у 1925 р. зазначав: «Український священник мусить бути не тільки душпастирем, але й громадянином в цілому значенні цього слова... в школі, до якої ходить українська дітвора й українська молодь, мусить попри свої чисто релігійні обов'язки виконати ще й ту прогалину, яку спричинило перенесення чи взагалі звільнення українського вчителя[49].

Підставою для стеження за громадською діяльністю священників та їхнім ставленням до влади у Станіславському воєводстві став таємний циркуляр воєводського управління № 533 за 1923 р. У документі визначались основні напрямки оцінювання діяльності греко-католицьких священників та характеристики щодо «...поведінки у політичному житті, приналежності до політичних партій, суспільного авторитету».

Польські повітові староства й управління державної поліції надсилали до Міністерства внутрішніх справ звіти про громадську діяльність священників.

Звіт Косівського повітового управління державної поліції містив інформацію про те, що «...характер ставлення греко-католицького кліру до Речі Посполитої Польської негативний; під час виконання обов'язків священники закликають до опору... Навколо таких священників в кожному селі формується партія, яка характеризується радикальними настроями... Священники працюють

в тісному зв'язку із українськими вчителями на місцях». Аналогічні звіти надходили до Станіславського воєводського управління з Долини, Жидачева, Сколе, Городенки та інших повітових міст.

У Верховині-Слупійка була етатова двокласова утраквістична школа. У селах Соколівці та Верхньому Ясенові не було жодної польської родини, однак у 1927 р. школи в цих місцевостях стали утраквістичними. Однак у 30 -х роках у Верхньому Ясеновіу 30-х роках була двокласова етатова школа та 1-класова експонована утраквістична школа. У 1935 році в селі Довгополе була однокласова етатична школа, а в Перехреснім – однокласова етатична утраквістична школа. В 30-х роках ХХ століття в селі Гринява існували три школи – етатові 1-класовіі також 1-класова «Рідна школа». Стосовно культурно-освітньої, то вона концентрувалася в читальні «Просвіти», де були аматорські гурки, хори і бібліотека. Красноїлля – село Верховинського району(колись Косівського повіту). В селі в той час проживало 4 римо-католики та 28 євреїв. В селі була етатова систематична. У половині 30-х років ХХ століття , як подає церковний тематизм , у селі Брустурів проживало 3040 гуцулів , 8 римо-католиків та 68 євреїв. В селі була 2-класова школа , де було залучено двоє вчителів. На присілках села Брустурів в той час існували дві школи але вже 1-класові, де навчали дітей по два учителі в кожній школі. За польської окупації, між двома світовими війнами, в селі Великий Ключів нелегально існували українські школи, бо влада їх забороняла. Але в 1929 році ці чотири нелегальні школи були викриті владою і закриті. В селі Великий Рожин існувала 1-класова школа з українською мовою викладання. В Кутах(селище міського типу Косівського повіту)були дві семи класові школи для хлопців і дівчат. Це школи етатові систематичні з польською мовою викладання. Освітня праця концентрувалася в читальні «Просвіти», де відбувалися аматорські гуртки, хори і бібліотека. В Космачі у 1935 році в було п'ять шкіл, в центрі села знаходилася чотирикласова етатотова систематична школа , а в інших присілках села Космач були однокласові з українською мовою навчання. В 30-х роках в селі Микитинці була 2-класова утраквістична

школа, також в цей час в селі діяла читальня «Просвіти», спортивна організація «Січ».[27]

В селі Микуличин діяла читальня «Просвіти» , спортивна організація «Січ», також була двокласова етатова систематична школа з українською мовою викладання і трикласова польська школа. На початку ХХ ст.. в Микуличині засновано читальню «Просвіти». При читальні засновано аматорський гурток режисером якого став Вінцковський. На протязі свого існування гурток дав ряд вистав таких , як «Запорожець за Дунаєм», « Трьох до вибору», «Назар Стодоля», «Невольник». У 20-х роках було створено кооперативу «Верховина». Головою був Василь Домашевський.

За ініціативою товариства “Рідна школа” число приватних шкіл на Гуцульщині зростало з кожним роком. Їх рідко відкривали з дозволу влади, а частіше - на підставі 213-го параграфу шкільного законодавства, що дозволяв проводити “збірні лекції”, де діти навчалися за гуртковою системою по дев’ять осіб (польська поліція забороняла без дозволу кураторії Львівського шкільного округу навчати дітей групами, більшими ніж 10 осіб). Тому такими школами довелося користуватись тривалий час. У такому вигляді існували народні школи в Делятині, Ворохті та Парищі (Надвірнянщина), Грамотному, Шешорах, Прокураві (Косівщина), Ключеві Великому, Ключеві Малому, Княздворі, Космачі, Мишині, Жаб’ю, Годах, Добровідці, Стопчатові, Пилипах, Підгайчиках, Камінці Малій та Жукотині (Коломийщина). Деякі з цих шкіл довго не протримались, внаслідок надмірного тиску адміністративної чи шкільної влади, а деякі тривалий час якнайкраще виконували свої навчальні та виховні завдання, виправдовуючи не тільки своє існування, а й ті жертви, на які спромоглося селянство. Важливу роль в організації шкільництва на Гуцульщині відіграла преса - педагогічні та дитячі часописи, станові органи українського вчительства [40,с.230]

У 1930-х роках у Коломії введено кабінетне навчання учнів, що було неабияким нововведенням.

У 1932 р. було прийнято новий шкільний закон про устрій школи, згідно з яким між програмою шкіл так званого третього рівня і програмою гімназії штучно створювався розрив у три класи, що позбавляло випускників школи будь-якої можливості вступити до гімназії. Школа третього рівня була практично єдиною у сільській місцевості. Оскільки соціальна структура українського населення Західної України була переважно «сільською», шкільний закон 1932 р. успішно виконував призначену йому роль перешкоди на шляху української молоді до оволодіння вищою освітою. Цей шкільний закон закріпив досягнуті поляками здобутки: 1) державницький принцип побудови школи і державну монополію на виховання підростаючих поколінь; 2) категоричне прийняття того, що головною метою школи є не навчання, а виховання; 3) вимогу про те, що школа має бути поставлена на ґрунт сучасних її досягнень психолого-педагогічної науки [38, с.127]. Оскільки у багатьох населених пунктах (особливо у сільській місцевості) не було шкіл, то, незважаючи на закон про загально-обов'язкове навчання, в Західній Україні поза школою залишалось 20,6% дітей та підлітків. Вкрай незадовільним був стан середньої школи у Східній Галичині: у Львівському воєводстві одна середня школа припадала на 39 593 осіб, у Станіславському – на 70 311, у Волинському – на 83 391, Тернопільському – на 76 348 осіб. Для українців доступ до них був дуже обмежений. Серед 41 390 учнів середніх шкіл Західної України напередодні вересня 1939 р. було лише 7 425 українців, переважно дітей заможних батьків. Аналізуючи наслідки проведених реформ для українців, Б.М. Ступарик справедливо зазначає: «Незважаючи на те, що за шкільним законом з 1932 р. у Польщі запроваджувалось обов'язкове навчання дітей віком від 7 до 14 років, значна частина хлопчиків і дівчаток шкільного віку не навчалася. В окремих школах Косівського повіту у 1936 році відвідування в молодших класах становило лише 51%. Не кращим був стан навчання і в інших повітах» [27].

За даними шематизму 1932 р. на Гуцульщині діяло 57 однокласних, 29 двокласних, 9 трикласних, 11 чотирьокласних, 4 п'ятикласні та 12 семикласних

шкіл. Так, у Надвірнянському повіті вже діяло 4 семикласні школи з польською мовою навчання (Надвірна - 2, Делятин та Ланчин), 1 п'ятикласна у Перерослі, 3 чотирикласні (Білі Ослави, Гвізд, Гориш - з польською мовою викладання), 4 трикласні (Саджавка, Дора, Микуличин - польська, Парище - польська), 8 двокласних та 27 однокласних (в т.ч. 6 - з польською мовою викладання). У Косівському було 6 семикласних шкіл (Косів та Кути - по дві з польською мовою навчання, Кобаки та Старі Кути), 2 чотирикласні у Хімчині та Москалівці, 1 трикласна у Яворові, 9 двокласних та 22 однокласних, а у Печеніжинському - 2 семикласні школи з польською мовою навчання (Печеніжин та Яблунів), 3 п'ятикласні (Княздвір, Великий Ключів та Пістинь - польська мова), 6 чотирикласних (Молодятин, Мишин, Рунгури, Іспас, Сопів, Печеніжин - з польською мовою викладання), 4 трьохкласні (Люча, Слобода Рунгурська, Уторопи, Вербіж Нижній - польська мова викладання), 12 двокласних та 8 однокласних. Газета "Правда" писала, що при парохіяльній читальні ім. св.Покрови у Делятині з 10 грудня 1931 р. до 20 лютого 1932 р. читався курс неграмотних, який проводила О.Микитюківна, уродженка Малого Рожена Косівського повіту[3].

У діяльності педагогічного товариства позначились і протиріччя в організаційних питаннях між митрополитом та Станіславським єпископом. Якщо Андрей Шептицький підтримував організацію морально і матеріально та заохочував до цього інших, то Григорій Хомишин змінював свою позицію щодо «Рідної школи». Аполітична позиція Станіславського єпископа не співпадала з радикально-національними поглядами деякої частини «Рідної школи». Такі різнобічні підходи не сприяли консолідації духовенства, а навпаки роз'єднували його. Негативні наслідки з'явилися після виданих єпископом розпоряджень. Так, у відозвах від 15 червня 1930 р. та 27 жовтня 1933 р. Г.Хомишин закликав створювати під протекторатом церкви культурно-просвітні організації. А вже у червні 1936 р. єпископ різко змінив позицію і заборонив священикам Станіславської єпархії брати участь у діяльності світських товариств. З метою поширення засад католицизму у суспільному

житті було створено товариство «Скала». Для «Рідної школи» таке розмежування громадськості на католицьку і світську не принесло позитиву, бо позбавило її матеріальної підтримки з боку духовенства. В умовах політики асиміляції «Рідна школа» оцінювалась як фактор «унезалежнення духовного життя». Характерним для означеної доби був погляд па те, що збереження організації від можливої цілковитої заборони рятувало б українську громадськість від зниження рівня життя на півстоліття та приниження народної культури до стану дикого азійського племені [41, с. 91].

Зважаючи на те, що усі державні школи різного рівня підготовки були тільки з польською мовою навчання і доступ до них українській молоді ускладнювався, церква активно включилася у процес утворення мережі українських освітніх установ. Особливо високими показниками у системі національної освіти відзначалися чисельні навчальні заклади різних типів, створені під опікою згромадження св. Василя Великого: початкові школи, фахові, гімназії, ліцеї, вчительські семінарії. Такі установи були у Львові (учительська семінарія, 1922-1934 рр.), Яворові (гімназія, створена 1933 р.), Дрогобичі (учительська семінарія і народна школа, створені 1920 р.), Станіславові (ліцей, створений 1937 р.), інших містах. Василіанські навчальні заклади, як приватні українські установи, створювали відповідні передумови для різнобічного культурного розвитку молоді, готували її до вступу у вузи, до участі у громадському житті. Кожна установа розробляла свій індивідуальний напрям освітньої і виховної підготовки.

В 1935 р. у Дорі відбулись учительські курси. У 1937 р. в Делятині діяла одна 7-класна школа в центрі міста, одна 4-класна - на Гориші та одна 1-класна - у Шевелівці⁴⁸. Вчительство Делятинщини мало в своєму розпорядженні місця для відпочинку. Одним з таких була Учительська оселя у Ворохті. Під її будівництво у 1924 р. було куплено у о.М.Галущинського 8000 кв.м за ціною 1,5 злотих за 1 кв.м. У 1926-1927 рр. за проектом Л.Левинського було побудовано І.Микитюком дерев'яний будинок. Протягом 1900-1930 рр. значно зменшився відсоток неграмотних. В цілому по Станіславському воєводству в

1880 рр. нараховувалось 90% неграмотних, в 1921 р. їх стало 46%, а в 1936 - 36,6%⁵⁰. Очевидно, серед українського населення, яке жило в злиднях, неграмотних було набагато більше. Не дивно також, що внаслідок цього, українці, яких у Польщі було 20%, могли мати в університетах та Інститутах лише 6% студентів.

На Галицькій Гуцульщині самовіддано працювали численні вчителі українці, які були водночас і громадськими діячами, і дослідниками краю. Серед яких - Лука Гарматій, який вчителював у Тюдіві, Розтоках, Криворівні та Головах, був активним діячем радикальної партії. Крім того, він збирав етнографічні та фольклорні матеріали, які використовували М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, В. Гнатюк. Прославилась як письменниця М. Підгірянка - вчителька М. Ленерт-Домбровська, яка народилася в гуцульському с. Білі Ослави, а навчалася і згодом вчителювала в Уторопах та Рибному.

Б.Заклинський здійснював широку громадську і науково-педагогічну діяльність перші роки ХХ ст., він вчителював у Кривому Полі, Жаб'ю, Зеленому, Криворівні, Старих Кутах, Великому Бичкові, Ясіні. Працюючи на Гуцульщині, він видав "Опис рідного краю" (1913), "Всеукраїнський катехизм. Що мусить знати кожний українець?". У 1919 р., за часів ЗУНР, разом з Угрином-Безгрішним організував у Косові видавництво "Довбуш", у якому вийшли складені Б.Заклинським підручники "Букварова читанка", "Читанка для II класу", "Читанка для III класу", завданням яких було не лише навчати читати, а й виховувати у дітей почуття національної свідомості й гідності. Організатором читалень "Просвіти" на Надвірнянщині на початку ХХ ст. був учитель А.Онищук, який працював у Зелениці. Він написав працю "Матеріали до гуцульської демонології", записав похоронні обряди, легенди й перекази про О.Довбуша. Багато зробили для розвитку освіти на Галицькій Гуцульщині за часів австро-угорського та польського панування вчителі - громадські діячі М.Вахнюк, П.Додек, О.Іванчук, І.Устиянович, В.Цюцюра, І.Савків, В.Бундзяк, В.Поліщук, С.Биліцова, С.Король, В.Мацюк, З.Винницький, А.Сальварівський, І.Кузич, М.Трутяк, М.Базник, М.Наняк та інші [40, с. 233-234.].

У системі вищої освіти Галичини міжвоєнного періоду спостерігаємо тенденції, характерні для всього українського шкільництва. Вступ української молоді до польських вищих шкіл дуже ускладнювався. Практично неможливо було навчатися на медичному, природничому факультетах, поглиблювати знання у сфері ветеринарної медицини, фармацевтики, фізичного виховання, технічних наук. Єдиним стовідсотковим українським вузом у Другій Речі Посполитій можна вважати Богословську академію, створену 1928 р. Цей навчальний заклад функціонував як частина українського університету і мав два факультети - філософський і теологічний. Правничий факультет планувалося відкрити восени 1939 р., проте перешкодою на цьому шляху стала радянська окупація Західної України.

Українське шкільництво у складний період свого існування в Польській державі не втратило своїх національних рис. «Рідна школа» стала потужним двигуном усього шкільництва й виховання. Організація опікувалася педагогічним процесом у Дошкільних навчальних закладах, народних школах, учительських 137 семінаріях, гімназіях, фахових школах, вела навчальні курси та лекції для неграмотних, займалася бібліотечною і видавничою справами. Заснування під патронатом церкви низки приватних навчальних закладів різного рівня підготовки та їх співпраця з «Рідною школою» дала принаймні частині українських дітей та молоді здобувати освіту в умовах матеріальної забезпеченості, у здоровій християнській атмосфері.

Українські освітні осередки Галичини за допомогою церкви налагодили тісні стосунки з науково-освітніми закладами за межами Польської держави та допомагали готувати обдаровану українську студентську молодь.

3.2. Виховна та добродчинна діяльність Греко-Католицької Церкви

У контексті дослідження не можливо оминати виховну та добродчинну діяльність церкви серед українських молодіжних організацій загалом та висвітлити роль ГКЦ у процесі підтримки світських науково-освітніх осередків, збереженні пам'яток національної культури, охорони здоров'я зокрема.

Енцикліка «*Regum Novarum*» стала основним ідеологічним джерелом суспільно-християнського руху. У ній нові орієнтири суспільного розвитку з традиційними цінностями християнської етики визначалися основним соціальним принципом. Вона втілювала нову суспільну концепцію, що слугувала більш сучасною теоретичною основою для протидії соціалістичному руху. Якщо раніше церква вважала майнову різницю природною, тому її завдання обмежувалося лише добродчинністю, то основною формою діяльності у енцикліці визнається добродчинність: «Ніхто з людей не є настільки заможним щоби нічого не потребував; ніхто не є настільки убогим, щоб не міг бути іншому в чомусь корисним; є це вже вроджене у людях, що одні одних з довірою про допомогу просять і взаємно її собі радо надають». Прагнення людей покращувати добродбут бідніших верств населення повністю співпадало з бажанням Церкви. Звертаючись до політичної, економічної та інтелектуальної еліт, Лев XIII закликав їх сприяти загальному благу. Плюралізм думок не мав порушувати єдності волі, а права індивідуальних організацій й активістів не мали розколувати єдність руху. Папа просив донести до людей низку принципів, зокрема утримуватися від бунтарських дій, не зазіхати на права інших, поважати владу, добросовісно виконувати свою роботу, цінувати сімейне життя, дотримуватися релігійних обрядів тощо. Насамкінець понтифік зазначав на необхідності нагляду з боку вищого духовенства за усіма індивідуальними та колективними проектами у межах руху[48,с.68].

Штучне насадження в Галичині польського шкільництва стало особливо помітним після офіційного визнання у березні 1923 р. анексії Польщею Східної Галичини. Вже у травні 1923 р. за розпорядженням куратора Львівського шкільного округу заборонялося вживати слово «український» як таке, що «...є

шкідливим і небезпечним для Речі Посполитої». У жовтні того ж року заборону офіційно підтвердило Міністерство освіти Польщі[57].

Польська держава не приховувала ні засобів, ні кінцевої мети своїх дій, заявляючи про намір асимілювати українців. Як відкрито писав з цього приводу один з польських часописів, у кожній українській громаді «...учителя-поляка жде апостольська місія, він же повинен стати місіонером, пропагатором польської думки на східних окраїнах»². У відозві від 17 листопада 1923 р. за підписами польської адміністративної влади, військових, представників католицького духовенства, чиновників та керівників Польського педагогічного товариства з приводу нового податкового закону, зокрема, йшлося: «Польська суспільність повинна скласти мільярди грошей на створення польських шкіл в кожному українському селі, а далі – на польські захоронки, захисти, бурси, інтернати і т. д.» [48, с. 9–10.].

Єдиною згуртованою силою, яка могла в таких складних умовах не лише протистояти політиці полонізації українського шкільництва політично-пропагандистськими методами, а й надати матеріальну допомогу розвитку українського шкільництва, була ГКЦ. Свідченням цього є звернення Львівської шкільної кураторії 9 березня 1925 р. до митрополичого ординаріату з вимогою не втручатися у справи шкільної акції, оскільки «...агітація священників нерідко приводить до ненависті супроти польської державності» .

Таким чином, ГКЦ стала на захист своєї пастви та саме завдяки її рішучій позиції уряду не вдалося повністю ліквідувати українську освіту.

У спільних зверненнях греко-католицького духовенства до українського народу, представників вищої школи, громадських організацій постійно звучали заклики підтримати «Рідну школу» матеріально. В одному зі звернень, власне, наголошувалося: «В сучасному повоєнному лихолітті, коли нашому шкільництву нанесено страшні втрати і здесятковано державні українські школи, – приватне шкільництво мусить заступити нам і державні школи. Тому жертви на «Рідну школу» є необхідною національною konieczністю, від якої не

сміє відмовитися ні одна українська одиниця». Кошти для Товариства пропонувалося збирати шляхом різдвяного колядування.

Особистий приклад у цій справі постійно показували ієрархи та духовенство ГКЦ.

У повітах Галицької митрополії на Різдво і Пасху з ініціативи священиків проводились добродійні збори пожертвувань для розвитку світської освіти. Обсяги добровільних пожертв населення не завжди зростали стабільно, періоди спаду змінювались періодами зростання. Через гостру кризу бюджету «Рідна школа» вдалася до екстраординарного заходу – внутрішньої безпроцентної позики, яка мала становити 250 тис. злотих [52, с.13.]. Для проведення акції створювалися повітові, районні комісії. Незважаючи на те, що більшість населення ігнорувала участь у позиці, впродовж 1932–1936 рр. надійшло майже 360 тис. злотих, з яких 10 тис. злотих вніс особисто А. Шептицький

Митрополит Андрей Шептицький обстоював концепцію «Християнської школи для української молоді», викладену в ряді його праць, пастирських послань, листів. Навчання у християнській школі має проводитись винятково українською мовою, а вчителями можуть бути українці греко-католицького віросповідання. Від результатів катехизаційної праці греко-католицького духовенства «...залежав напрям життя християнина ... його чесноти ... вартість його праці» [32, с. 172.].

Добродійна діяльність ГКЦ виявлялася також у наданні стипендій малозабезпеченим талановитим дітям для здобуття освіти в державних та приватних навчальних закладах. Наприклад, у 1937–1938 рр. на стипендіях від митрополита утримувалися 22 вихованки дівочих гімназій, на кожну з яких виділялося щомісяця по 52 злотих. У 1938 р. Загальна сума допомоги стипендіатам становила 15 750 злотих. Греко-католицька церква активно підтримувала й розвиток фахової освіти. Так, уже в 1921 р. митрополичий ординаріат звернувся із закликом до духовенства надати допомогу Українській промисловій школі – «важливій інституції культурного і економічного життя» [54, с. 5–6].

У складних повоєнних умовах Польська держава чинила тиск на національне життя українського населення. Одним з проявів цього було ігнорування прав українців у гідному соціальному захисті. За таких обставин церква, основна функція якої – душпастирська праця, взяла на себе відповідальне завдання – збереження українського генофонду – організацію соціальної опіки над вірними.

Церква виступила ініціатором заснування мережі опікунсько-виховних закладів. Діяльність цих установ матеріально забезпечували як особисто А. Шептицький, так і адміністрація столових маєтків митрополії, релігійні товариства. Церковні структури мали значну фінансову перевагу над державними у підтримці численних закладів для українських дітей. Автори на фактах аргументували тезу про видатну роль цього церковного діяча у національно-культурному розвитку рідного народу, яка проявилася як у практичній допомозі освітнім, культурним, науковим інституціям, так і в теоретичних розробках питань духовності, моралі, освіти і виховання людини. Наголошено, що, на думку А. Шептицького, законодавцем природнього порядку-закону є Бог. Відтак, богословсько-філософські підвалини християнського виховання, яке має зробити з людини «святого громадянина небес». Основною ланкою виховання має бути родина, бо «християнська родина – це школа християнського життя, але й школа обопільного, народного та всенародного життя. Як довго ця школа здорова, видає численні і здорові одиниці – так довго народ і здоровий, і сильний». Однак родиною процес виховання не обмежується. Більше того, А. Шептицький свідомий того, що в наш час у силу різних причин – обставин життя, прилюдної школи і т.п. – родина не має належного впливу на виховання дітей. Тому у своїй концепції він піддає ґрунтовному аналізу інші елементи та основи виховання.

Авторами зауважено, що за переконанням А. Шептицького, причиною невдач і усіх болячок нашого церковного і національного життя є те, що християнство, наука Євангелія, зазвичай сприймається і передається надто утилітарно, тобто як вчення про правдиву систему земного життя. Зазначено, що розглядаючи проблеми виховання, митрополит у своїх пастирських посланнях до духовенства і вірних постійно звертає увагу не лише на те, які чесноти потрібно виховувати, але й на те, проти чого має бути спрямоване християнське виховання. Нищення, фізичне і духовне, людей, пияцтво і система обмеження числа потомства, занедбання праці – «то такі суспільні і народні недуги, що просто ведуть народ до загибелі. А заки доведуть його до цілковитої руїни, упроваджують таке звиродиння, такий упадок всякої культури, таку руїну фізичного здоров'я і всякої християнської праведності, що тих предметів не можна діткнутися без грізного побоювання про нашу будучність» [46].

Великою заслугою глави УГКЦ Андрея Шептицького було те, що він умів підбирати людей справи. Так, міністром фінансових справ в маєтках Греко-католицької церкви було призначено о. Тита Войнаровського. Церква володіла коштами від продажу нафти фірмою «Галіція» в Карпатах, засновником якої був А. Шептицький. Завдяки продуманим фінансовим операціям митрополита в Україну приходили інвестиції з різних куточків світу й використовувалися для найбільш нагальних соціальних потреб. Церква виступила ініціатором заснування мережі опікунсько-виховних закладів. Діяльність цих установ матеріально забезпечували як особисто А. Шептицький, так і адміністрація столових маєтків митрополії, релігійні товариства. Церковні структури мали значну фінансову перевагу над державними у підтримці численних закладів для українських дітей. Митрополит Андрей Шептицький був партнером європейських банків, вкладав кошти в нерухомість. У процесі опіки в сиротинцях найбільшою активністю відзначилися чернечі об'єднання сестер-василіянок, сестер-служебниць, сестер-йосафаток, сестер-студиток. У

Другій Речі Посполитій дошкільні опікунсько-виховні заклади інтернатного типу з українською мовою навчання стали важливими осередками, що плекали повагу до рідної мови, традицій, запобігали зростанню дитячої злочинності та впливу вулиці [55].

У міжвоєнний період Греко-католицька церква відігравала значну роль у процесі здобуття молоддю світської освіти в Галичині. Добročинна допомога виявилася у заснуванні Товариства катехітів, Товариства прихильників освіти, Українського католицького академічного сеньйорату і Християнського інтернату для української учнівської молоді. На території Галицької митрополії проводилися щорічні грошові збори для «Рідної школи». Церква в особі її ієрархів, адміністрації маєтків та релігійних товариств матеріально допомагала школам різного типу, студентській молоді як у Галичині, так і за її межами, розвиваючи таким чином українські науково-освітні осередки.

Крім матеріальної підтримки учнів українських шкіл та студентства, кліром ГКЦ було зроблено чимало для організації власних навчальних закладів різних типів (гімназій, ремісничих шкіл, захоронок, притулків) для навчання й виховання української молоді. Як зазначалося у статуті дитячих притулків сс. Служебниць, «...у захоронках і сиротинцях мають сестри вчити дітей молитов, катихизму, біблійної історії, рахування, дівочих забав, віршиків, пісень, згідно з виробленою системою, а де це є можливе, то також читання і писання. Крім того, нехай учать їх виконувати такі роботи, що відповідні для дитячого віку» [40, с. 342.].

Особливо високими показниками у системі української освіти Галичини в міжвоєнний період вирізнялися створені сс. Василіанками навчальні заклади таких типів: гімназії, інститути, ліцеї, фахові школи .

Загальноосвітні гімназії сс. Василіанок були створені у Львові (по вул. Длугоша, 17а і Потоцького, 95), у Станіславі (по вул. Петра Скарги, 17), в Яворові (по вул. С. Британа, 10), у Перемишлі (по вул. Татарській, 6). У школах із переважаючим гуманітарним нахилом навчалися дівчата. Це мало велике значення для української жіночої освіти, оскільки державних українських

жіночих шкіл у Галичині не було зовсім. Напередодні Другої світової війни завдяки співпраці монастирів сс. Василіанок з «Рідною школою» на цій території діяли: трирічний кооперативний ліцей, 2 чотирирічні купецькі гімназії, чотирирічна кравецька гімназія, 3 однорічних торговельно-кооперативних курсів [46].

Василіанські навчальні заклади створювали відповідні передумови для різнобічного культурного розвитку молоді, готували її до вступу у ВНЗ, до участі в громадському житті. Кожен із закладів розробляв свій індивідуальний напрям освітньо-виховної діяльності.

Незважаючи на те, що навчальні заклади сс. Василіанок були платними, дітям із незаможних родин надавались часткові або відповідно до фінансової спроможності монастиря повні знижки. 1938 р. у Станіславській гімназії повністю були звільнені від оплати та перебували на утриманні монастиря сс. Василіанок у першому півріччі 106 учнів, у другому – 102, частково оплачували навчання у першому півріччі – 5, у другому – теж 5 учнів. Кількість вихованців, спроможних самостійно оплачувати навчання, у першому півріччі становила 7 осіб, у другому – 5 осіб. Особливою увагою були оточені діти-сироти. Монастир повністю звільняв їх від оплати за навчання і проживання. Наприклад, в Яворівській семінарії на повному утриманні монастиря перебувало 40 учениць.

Виховний процес василіанських шкіл відбувався згідно з планом, затвердженим дирекцією школи. До кожного класу була прикріплена опікунка зі світських учителів чи монахинь, яка повинна була володіти достовірною інформацією про здоров'я, матеріальний стан, домашні умови учениць, забезпечення їх шкільними підручниками і навчальними приладами. Крім спостереження за навчальною діяльністю та дисципліною учениць, господар класу (так ще називали опікуна) цікавився позашкільним життям підопічних, повідомляв батькам про їхню поведінку, виносив покарання у межах своєї компетенції й звітував на вчительських конференціях [39].

Чільне місце у морально-релігійному вихованні посідало формування в учениць таких рис, як милосердя та добродійність. Так, гроші, отримані за проведення аматорської вистави ученицями Яворівської учительської семінарії, були використані на потреби сиріт і купівлю портрета Т. Шевченка для класної кімнати.

У міжвоєнний період церква виконувала функції, які залишилися поза увагою державних структур по відношенню до українського населення. У зв'язку з соціальними та природними катаклізмами стрімко зростала кількість малозабезпечених громадян. Закликаючи вірних розвивати принципи гуманності, любові до ближнього, церква підтримувала соціально незахищені верстви населення, розв'язувала проблеми, спричинені Першою світовою та польсько-українською 1918 – 1919 рр. війнами. Практична допомога церкви проявилась у створенні фондів опіки над воїнами Української Галицької Армії, армії Української Народної Республіки, інвалідами [48].

Значну роль у процесі виховання молодого покоління при монастирях відігравали інститути. Ці установи у своїй організації були схожими на гуртожитки. Крім дешевого утримання, підопічні отримували різнобічне виховання й дбайливу опіку. За можливості монастир надавав малозабезпеченим учням пільги в оплаті як із власних фондів монастиря, так і з інших джерел. Питання фінансування та покращення харчування вихованців вирішувалися на засіданнях педагогічних рад.

Інститути створювалися не лише при тих монастирях, де функціонували школи. Вихованці окремих інститутів відвідували державні школи різного рівня – як середні, так і вищі. Мовою викладання в цих установах була українська. Проте з 1923 р. державна шкільна влада зобов'язала вести шкільну документацію та викладати окремі предмети польською мовою, зокрема історію й географію Польщі, науку про сучасну Польщу, польську мову .

Водночас чернечими чинами проводилася значна робота в питанні соціального захисту різних категорій українського населення краю, яке

постраждало від наслідків війни. Основну увагу ГКЦ було звернено на соціальний захист інвалідів війни, дітей-сиріт і на сім'ї, які втратили під час війни своїх годувальників. Необхідно зазначити, що перші такі товариства соціального захисту виникають ще в 1916 р. Зокрема, в цьому році за сприяння митрополита Андрея Шептицького та при фінансовій допомозі Американського комітету допомоги дітям, організованого сенатором Г. Гувером, було створено Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами у Львові. Впродовж 1918 р. аналогічні єпархіальні комітети створюються у Перемишлі під патронатом єпископа Й. Коциловського і в Станіславі під патронатом єпископа Г. Хомишина. У структурі комітетів діяли єпархіальні товариства допомоги. Завдання організацій полягало у попередженні смертності серед українських дітей, наданні допомоги жертвам війни, сиротам та вдовам духовенства, опікунстві над ними і зміцненні взаємовідносин між парафіями. Кожна новоутворена фундація займалася також патронатом покинутих батьками дітей у Галичині та за її межами, утримуючи кілька або кільканадцять захистів у кожній єпархії. Так, у Львівській єпархії на той час їх було 18, у тому числі й «Захист ім. митрополита Андрея Шептицького», у Перемишльській і Станіславській єпархії – по 6 захистів. [73] .

При окремих монастирях ГКЦ уже в 1917 р. створюються дитячі сиротинці. Зокрема, 10 вересня 1917 р. за сприяння української діаспори та свідомого українства краю при монастирі монахів-студитів в Уневі було засновано Фонд для українських сиріт ім. митрополита А. Шептицького на суму 312 тис. крон. Особисто владика додав до фонду ще 2 100 000 крон і став його першим фундатором та президентом. 23 березня 1918 р. утворено Товариство «Захист ім. митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові», що розміщувалося по вул. Потоцького, 95 (нині вул. Генерала Чупринки.) при монастирі сестер-василіанок. Сиротинцю митрополит передав придбаний за власний кошт маєток у с. Посіч Станіславського воєводства та земельну ділянку в с. Зарваниця на Тернопільщині. Відповідно до статуту Товариство мало на меті виховувати сиріт, позбавлених батьківської опіки

внаслідок їхньої смерті чи загибелі або занедбаних вихованням у сім'ї.

Опікунські добротинні організації тісно співпрацювали з греко-католицькими чернечими згромадженнями св. Василія Великого (ЧСВВ), св. Теодора Студита (оо. Студити), Найсвятішого Избавителя (оо. Редемптористи), св. Йосифа (сс. Йосафатки); сестрами Службницями Непорочної Діви Марії, сестрами Милосердя (сс. Милосердя), сестрами Пресвятої Родина (сс. Пресвятої Родина) та сестрами Мироносицями (сс. Мироносиці).

Значну увагу Греко-католицька церква приділяла підтримці голодуючих. Галицький єпископат неодноразово створював комітети допомоги для жертв голодоморів 1921 – 1923 рр. та 1932 – 1933 рр. Духовенство очолило акцію, спрямовану на допомогу безробітним і вбогим, кількість яких значно збільшилась у зв'язку із світовою економічною кризою кінця 1920-х – початку 1930-х років. Під патронатом церковних ієрархів Андрея Шептицького, Йосафата Коциловського, Григорія Хомишина у кожній єпархії функціонували Українські комітети допомоги безробітним і вбогим. Поза увагою церкви не залишилась доля безпритульних службовців, німічних старців, для яких були облаштовані будинки-інтернати [60].

Греко-католицька церква піклувалася за найвищі людські цінності – життя і здоров'я, які становлять для суспільства велику економічну вартість. Свідченням цього стало відкриття при сприянні духовенства Шпиталю ім. Митрополита Андрея Шептицького, який забезпечував медичну допомогу не лише українському населенню, а й тим прохаркам, які її найбільше потребували. Церковні структури активно включились в процес антиалкогольної боротьби на західноукраїнських землях, поглиблюючи ідею тверезості на теренах Галицької митрополії. Завдяки підтримці та авторитетові церкви було досягнуто реальних успіхів в «отверезінні» українського селянства. Місії тверезості можна вважати першими масовими маніфестаціями галицького українства, які за своїм характером і значенням виходили за межі суто релігійних і антиалкогольних акцій, а відігравали важливу роль у його національній самоорганізації та піднесенні громадянської активності, сприяли

покращенню соціально-економічного становища та морально-психологічного оздоровлення нації [60, с. 185].

Політичні реалії міжвоєнного періоду не давали українцям Галичини підстав сподіватися на гармонійний розвиток і освіту. Соціальне зубожіння населення супроводжувалося падінням освітнього рівня. Митрополит Андрей Шептицький постійно виділяв кошти для підтримки в першу чергу галицьких освітніх осередків. Створені церквою навчальні заклади різних типів відзначалися високими показниками в системі національної освіти. До виховного процесу в цих установах були залучені як представники церкви, так і світські культурні діячі і науковці. Греко-католицьке духовенство, незважаючи на організаційні протиріччя між ієрархами, надавало значну матеріальну підтримку товариству «Рідна школа». Беручи до уваги мізерне фінансування педагогічного об'єднання державою, церква проводила щорічне добровільне збирання коштів у повітах Галицької митрополії. Греко-католицька церква стала меценатом малозабезпеченої молоді, допомагаючи їй у здобутті світської освіти як в Галичині, так і за її межами [51].

Представники церкви розгорнули активну діяльність у галузі опіки і виховання молодого покоління. Священики, незважаючи на постійне переслідування влади, виступали організаторами молодіжних спортивних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Орли».

ГКЦ відіграла помітну роль у реалізації християнських моральних норм через українські молодіжні товариства. Зокрема, наприкінці XIX – на початку XX ст. греко-католицьке духовенство в різних формах тісно співпрацювало з «Марійськими дружинами», «Соколом» та «Пластом», у рядах яких напередодні Першої світової війни налічувалося понад 120 тис. членів [34, с. 61–65.]. Всі вони, за винятком Товариства «Січ», яке перебувало під впливом Української радикальної партії, проводили виховну роботу під гаслом «Бог і Україна».

У перші післявоєнні роки, незважаючи на утиски польського уряду,

майже всі українські товариства, за винятком «Січі», відновили свою діяльність. Щодо «Січі», то уряд через їхню надмірну політизацію та радикалізм всіма можливими способами перешкоджав їхньому відновленню і зростанню рядів, вважаючи їх «неблагонадійними» й «антидержавними». Тому фактично наприкінці 1924 р. Товариство припинило своє існування. На його основі у березні 1925 р. було створене нове Товариство «Луг» (голова Р. Дашкевич), яке продовжувало традиції «Січі», але намагалося бути аполітичним [51, с. 60.]. До того ж «Луг» не так категорично ставився до співпраці з духовенством, як це виявлялося у «Січі», до якого, на думку «духовного батька» «Січі» – адвоката К. Трильовського, «...було замкнено вступ попам» і тим «...звільнено Січі від попівського і клерикального впливу» [56].

Особливо значну допомогу в подоланні урядових перешкод у питанні відновлення діяльності та у матеріальному сприянні «Сокола» та «Пласту» надавало греко-католицьке духовенство та особисто митрополит. Так, він у січні 1924 р. надав «Соколу» матеріальну допомогу для викупу й обладнання спортивного комплексу.

Особисто митрополит А. Шептицький великі надії покладав на «Пласт», в якому була добре налагоджена освітньо-виховна робота. До того ж у цьому Товаристві виховниками та наставниками працювало чимало досвідчених педагогів і студентів.

Пластове товариство користувалася підтримкою греко-католицького духовенства й у парафіях. Часто священники виступали в ролі пластових опікунів.

Духовенство і чернечі об'єднання поширювали серед підростаючого покоління християнські цінності, гармонійно виховували громадян, вірних своїй етнічній приналежності.

Морально-релігійний вишкіл, окрім формування світогляду та утвердження національних переконань, передбачав вироблення в людині потреби до самореалізації шляхом здійснення багатосторонньої добродійної

діяльності [51]. Митрополит підкреслював у своїх зверненнях до української молоді, що любов і ненависть не можуть йти в парі, а без власної пожертви в християнстві нема правдивих цінностей. Молодіжні організації влаштовували численні культурно-мистецькі заходи, спортивні змагання, вели просвітницьку роботу серед населення Галичини. Тому польський уряд до кінця 1930-х років припинив їх діяльність.

У 1930-х роках діяльність Греко-Католицької Церкви значно активізувалась у співпраці з громадськими організаціями. Свідченням цього стало зростання кількості новостворених локальних музейних товариств, які представляли матеріальну культуру всіх куточків Галичини.

Висока особиста культура, європейська освіченість, енергія та харизма глави Греко-католицької церкви наклали відбиток на національно-культурний процес у складний період входження західноукраїнських земель до складу Польщі. Митрополит розумів, що повернення до власних традиційних джерел у розвитку мистецтва є запорукою національної самобутності. Греко-Католицька Церква і особисто Андрей Шептицький надавали значну матеріальну допомогу Національному музею у Львові. Митрополит сформував матеріальну базу наукової інституції. Духівництво стало активним учасником колекціонування і комплектування збірок. У меценатських заходах глава Греко-католицької церкви стверджував потребу пошуку власних, національних шляхів духовного й естетичного розвитку. Матеріальною підтримкою церкви користувалися обдарована молодь, мистецькі осередки як в Галичині, так і за її межами. Вихованець Краківської школи мистецтв О. Новаківський знайшов захист і підтримку в Андрея Шептицького. Запозичуючи нові тенденції у мистецтві за кордоном, стипендіати митрополита підвищували рівень своїх знань, українська культура позбавлялася провінційності, виходячи на європейський щабель розвитку [41с. 41].

Доброчинна, діяльність ГКЦ була однією із складових Католицької акції — мирянського руху міжвоєнного періоду, що відіграв вагомий роль у

християнізації українського суспільства Галичини та мала два основних напрями. Церква організувала матеріальну допомогу й опіку над старими, сиротами, хворими, немічними, убогими та іншими потребуєчими, щоби вони мали змогу фізично існувати. Крім того, вона докладала зусиль, аби «врятувати душі цих осіб», дбала про те, щоби хворі та помираючі «погодилися з Господом Богом, висповідалися і прийняли Святі Тайни, а тим самим здобули душевний спокій». Церква навчала, щоби усі, хто потребує, жили християнським життям. Окрім того, вона працювала над тим, щоби «дітей і молодь виховувати в християнському дусі». Оскільки саме ці засади є доброчинністю у ширшому значенні, добродійний чин можна трактувати ще й акцією любові [60, с. 22]. Католицька Церква, опираючись на численні ініціативи своїх вірних, могла залучати до своєї доброчинної діяльності різноманітні допомоги. Натомість суспільна опіка регулювалася чітко визначеними законами приписами. Публічна опіка мала у своєму розпорядженні великі матеріальні засоби, які часто неможливо було отримати через непоінформованість населення. Тож завдяки доброчинній діяльності ГКЦ планувалося створення при парафіях інформаційних центрів, які, з одного боку, повинні були спрямовувати вірних у потрібні державні заклади, а з іншого — забезпечувати належне виконання органами публічної опіки своїх завдань. Вірні «мали обов'язок» допомагати у роботі закладам публічної опіки, «совісно» виконувати відповідні обов'язки і виступати довіреними особами доброчинної акції. Однак траплялися непоодинокі випадки, коли в установах публічної опіки панував «ворожий Католицькій церкві дух», тоді представники харитативного чину Католицької акції «не повинні були» підтримувати ці установи. До прикладу: у сирітських притулках, організованих Львівською міською управою, діти української національності і греко-католицького віросповідання не мали можливості виховуватися у «своєму обряді і народності», тому греко-католицька Церква організувала власні сиротинці під опікою чернечих згромаджень. Церква послідовно (в історичному контексті) розвивала доброчинну діяльність шляхом створення спеціальних чернечих об'єднань та особливих інституцій. На

початку 30-х рр. XX ст. католицька Церква утримувала у світі понад 15 700 лікарень на 752 000 ліжок; 13 400 виховних закладів, які опікувалися 668 600 дітьми; 96 300 «яселок» (закладів для найменших дітей); 140 000 лікарських порадень та подібних їм закладів. Разом ця армія добродійного милосердя обіймала понад 265 400 закладів на 1 420 000 ліжок. У своїй добродійності Церква опиралася на християнську доктрину. Греко-католики вели добродійну діяльність, «щоби бути милими Господеві», допомогти ближньому та спасти свою душу. Адже «правдива харитативність є мірилом релігійного життя» [48, с. 9].

Таким чином, у 30-ті рр. XX ст., у період масштабної світової економічної кризи, усі добродійні заходи мали величезне значення, оскільки допомоги потребувала велика кількість людей у всьому світі. Саме добродійна діяльність була найбільш показовою ознакою християнських чеснот і найбільш доцільною в умовах соціальної та економічної кризи. І саме з добродійної акції у Галицькій церковній провінції греко-католицької Церкви її достойники планували розпочати українську Католицьку акцію. «Кожна праця на національно-політичному, економічному і культурно-освітньому полі лише тоді дасть найкращі висліді», коли опиратиметься на потужну організацію, де як окремі одиниці, так і колектив будуть точно виконувати поставлені завдання. Усвідомлення цих принципів дозволили церковним ієрархам організувати найважливіші в ті важкі часи добродійні заклади. Українці теж мали досвід заснування добродійних установ. Ще 1915 р. у Львові було створено Митрополичий комітет опіки над виселенцями, що на території Галичини організовував надання моральної і матеріальної допомоги виселенцям, яких військова влада через воєнний стан виселяла з місць їхнього проживання. Перший сирітський притулок був заснований ще перед Першою світовою війною у Станіславі о. І. Гордієвським. З ініціативи о. В. Лициняка перший український сиротинець був створений у Львові. 1916 р. засновано Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами. Головою комітету став

(після повернення з Росії) митрополит А. Шептицький, а віце-головою — о. В. Лициняк.

Львівський єпархіальний комітет активно працював на теренах краю — у Перемишлі, Станіславі також були організовані єпархіальні комітети опіки над воєнними сиротами. На 1930 р. Греко-Католицька Церква організувала у Львівській архідієцезії 15 сирітських притулків на 400 дітей — у Бережанах, Болехові, Долині, Городку-Ягайлонському, Яхторові, Калуші, 237 Кам'янці-Струмиловій, Львові (для дівчат і хлопців), Сколе, Тернополі, Вишнівчику та Журавні. У Станіславській дієцезії було організовано 8 «захистів» на 200 дітей — у Борщеві, Городенці, Грабівці, Коломиї, Снятині, Станіславі (для дівчат і хлопців). Усі сиротинці вели чернечі чини сс. василіанок, сс. служебниць, сс. студиток, отців-студитів[40, с. 17.].

Більшість «захистів» існували на пожертви вірних. Особливу увагу потребам доброчинності приділяв митрополит А. Шептицький, який дбав про кожен вияв суспільно-політичного життя українців. Окрім сирітських притулків, Греко-Католицька Церква сприяла також створенню бурс та інтернатів для бідних школярів, організації гімназій, учительських семінарій та фахових шкіл. Її особливою опікою послуговувалася «Рідна Школа». У непоодиноких випадках стихійних лих, у результаті яких страждало українське населення Галичини, Церква організувала активні «рятункові акції». Наприклад, після великої повені 1933 р. було створено Крайовий комітет допомоги жертвам повені, що координував надання допомоги для 14 повітів та 77 місцевостей, що постраждали від цього лиха. І знову першими відгукнулися вірні усіх парафій Галичини. Було створено парафіяльні комітети допомоги жертвам повені, що організували збір одягу та продуктів по селах, а також «грошеві збірки» у містах. Ці всенародні пожертви мали величезне значення для потребуючих [57, с. 3.].

Наслідком світової економічної кризи на початку 30-х рр. було особливо важке становище безробітних, тому створювалися українські комітети

допомоги безробітним і вбогим у багатьох галицьких воєводствах. Ці комітети співпрацювали з державними воєводськими комітетами для «злагодження нужди населення». Потреба допомоги була нагальною для величезної кількості безробітних та їх сімей: «Жертви треба розділити поміж безробітних по містах і селах, і то не лише тим, що втратили працю, але й тим, що не можуть найти праці, однак тільки тоді, коли безробітний не має можливості прожитку, як також поміж убогих і потребуєчих помочи дітей, старців і калік». Невтішною була і сільська дійсність, що визначалася такими постійними прикметами, як нужда та зубожіння, а також «деморалізація, не пошанування чужої власності, упадок віри». Відзначимо, що Церква особливо переймалася моральним здоров'ям села: «Верства найбідніших дається легко ловити ріжним ворожим вірі течіям, як комунізм, соціалізм, радикалізм. Хитро вони своїми демагогічними кличами ловлять її на свою вудку. А найперший наслідок того упадок віри»[70, с. 35—36]. У зв'язку з кричущою бідністю значна частина селян через «амбіцію і стид» не відвідували церкви й освітньо-культурні товариства. Цим завдавалося насамперед «національної шкоди»: «...бо звичайно ці бідаки пропадають для нашої нації, як верства, можна сказати, національно мертва». Це особливо пригнічувало, позаяк галицькі селяни здебільшого були малоземельними та безземельними, з великою кількістю дітей у родинах і відповідно величезною дитячою смертністю. У зв'язку з цим метою Католицької акції визначалося надання допомоги «цим найбіднішим братам, яких доля кинула на поталу, а люди за них забули». З цього огляду надзвичайно важливими були матеріальна допомога, милосердя, любов, щире слово — ті складові, на фундаменті яких миряни планували працювати у рамках Католицької акції. Метою добродійної акції мали стати пошуки тих, які найбільше потребували радше моральної допомоги, ніж матеріальної, «щоб вийти на шлях праведний». Особливим обов'язком учасників Католицької акції визначалося прагнення вділити селянству «ще щось для душі». «Властиво щира добродійна праця в повнім значінню того слова може врятувати для нашої Церкви й народу багато душ і не дозволить їм пропасти. Духовно відродити цю

крайно вбогу верству народу — це властиво найбільший обов'язок. І тим ми покажемо, що в серці в нас любов і милосердя для ближнього» [69]. До співпраці у добродійній ділянці закликалося усі церковні та світські товариства (особливо кооперацію). Основні напрями добродійної діяльності включали ще й милостиню убогим, яку подавали усі вірні, а також «святочні» збірки на Різдво та Великдень.

Окрім головних товариств, ідею Католицької акції втілювали також апостольства. Добродійну акцію координував Генеральний інститут церковної провінції греко-католицької Галицької церкви, створений 1 грудня 1933 р. При цій інституції планувалося створення окремої харитативної комісії. Загалом, суспільна опіка і добродійність були більш притаманні жіночим організаціям. Традиційно жінкам властива «ніжна вразливість серця, котра є поміччю в її покликанні до піклування слабими і потребуєчими; і має те, чого звичайно не доставляє чоловікові, а саме дар скупчення духового і практичного примінення себе до обставин». З огляду на це апостольство, що входило до програми Католицької акції, було особливим привілеєм Союзу католицьких жінок. Основними ділянками роботи Союзу були: 1) допомога у справах опіки над дітьми та хворими, що потребували лікування в санаторіях; 2) заснування шкіл «шиття і кравецтва», домашнього господарства; «захистів» для молоді; опіка над малозабезпеченими (шпитальні помічниці, швачки та ін.). Головний осередок Союзу протегував два напрями добродійної роботи: а) збір білизни, одягу та засобів першої необхідності для бідних родин; б) організація конференцій і заснування жіночих товариств св. Вікентія з м. Паульо. Організація планувала розширити мережу цих товариств й активізувати їх корисну діяльність, щоби виконати девіз Католицької акції — творити добро навколо себе [72, с. 34].

Не залишилась поза увагою ГКЦ і культурно-просвітницька діяльність. Церква спрямовувала зусилля на відновлення діяльності товариства «Просвіта» у повітах митрополії, надбання якого знищили Перша світова війна, польська влада під час пацифікаційного процесу. Поряд із мережею «Просвіти» у

Станіславській єпархії були засновані парохіальні читальні товариства «Скала», які подекуди конкурували між собою, але назагал працювали в одному напрямі, поширюючи просвіту серед українського населення. Діяльність церкви особливо активізувалась із створенням у 1930 р. Українського католицького союзу, метою якого проголошувалось усестороннє добро українського народу в християнському розумінні цього слова. Значною матеріальною допомогою церкви і особисто митрополита користувалися українські релігійні, науково-популярні, дитячі видання.

Одним із аспектів діяльності церкви була допомога у розвитку вітчизняних наукових досліджень, оскільки гордістю і багатством кожної нації є її інтелектуальний потенціал.

З початку 1920-х років Греко-Католицька Церква активно співпрацювала з Науковим товариством імені Т. Шевченка. Матеріальна підтримка і серйозне зацікавлення Андрея Шептицького археологічними заходами на території Станіславської єпархії допомогли виявити цінні раритети давньої української культури. Щорічні розкопки привели до зростання кількості експонатів у музеї НТШ. Наукові пошуки фундаментів літописного Успенського собору старого Галича в умовах пацифікації викликали хвилю національно-патріотичного піднесення.

Церква сприяла розвитку науково-дослідної роботи в столових маєтках Галицької митрополії. Практично це проявилось у створенні заповідних зон на території мальовничих гірських масивів Станіславської єпархії. Андрей Шептицький дбав про збереження природного довкілля, тому серед народу його називали «зеленим митрополитом». Церковні структури вели плідну співпрацю з краєзнавче-туристичною організацією «Плай», результатом якої стала організація першої високогірної туристичної бази в межах столових угідь.

Значну увагу Греко-Католицька Церква приділяла діяльності бібліотеки і архіву при митрополичому ординаріаті, де було зібрано і систематизовано каталоги цінних документальних даних. Митрополит сприяв пошуку джерел до

історії церкви, вважаючи такі заходи необхідними для духовного збагачення української нації.[63].

Як зазначає Гнот С. Чимало священників перебували в складі дійсних членів НТШ, що дозволяло підтримувати тісні контакти з представниками світських наукових кіл. Така співпраця сприяла концептуальному поглибленню досліджень рідної історії, філософії, мови. Свідченням численних контактів греко-католицького духовенства з науковцями є листування А. Шептицького і Й. Сліпого з академіком К. Студинським – головою НТШ у 1923 – 1932 рр., академіком ВУАН; Главу церкви, без сумніву, можна вважати найбільшим духовним меценатом України, феноменом в історії української культури. УГКЦ розвинула активну діяльність у період входження українських земель до складу Польської держави. Її роль у процесах національного усвідомлення, збереження власної ідентичності, всебічних проявів культурного, політичного і економічного життя виявилася хоч і не визначальною, зате надзвичайно важливою. Церква стала на той час виразником і гарантом духовних і матеріальних інтересів українців Галичини, засвідчила великий мобілізаційний розмах в організації молодіжного руху. У добродійних заходах церковних структур проявилися гуманізм, християнська благодійність, безкорислива допомога вірним не лише своєї конфесії, а й відповідальність за всіх, хто потребував нагальної допомоги.

Тема заслуговує на всебічне, глибоке вивчення фахівцями, щоб, використовуючи надбання Греко-Католицької Церкви та досвід, визволитися від перестарілих ідеологічних упереджень, сприяти процесу культурної інтеграції, фізичного і духовного оздоровлення української нації та входження її як рівноправного члена до європейської світової спільноти.

Розділ 4 . Методика вивчення теми магістерської роботи на уроках історії

Сьогодні перед системою освіти стоїть завдання виховання ціннісних орієнтацій та уявлень учнів, оскільки їх роль у формуванні особистості величезна. Це проявляється насамперед у духовно-моральному розвитку. Саме духовність та моральність є найважливішими характеристиками особистості. Завдання історії як шкільного предмета зводиться до того що, щоб сприяти формуванню моральних якостей з знайомства з історичним досвідом народів, які виробили духовні цінності. [75, с. 73]

Саме уроки історії є однією з можливостей формування та розвитку духовно-моральних цінностей школярів. Особливо ті уроки історії, які містять релігійну тематику.

Загальновідомо, що релігія – це найважливіший компонент духовної культури, а основною функцією релігії є моральна функція, як спосіб впливу життя людей через пропаганду моральних норм. Цей аспект дуже важливо використовувати в школі, тим більше, що матеріал, що міститься в підручниках історії, дозволяє використовувати дану функцію.

Релігійна тематика міститься в курсі історії про релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої (1918-1939). Знайомство з релігійними сюжетами Галицької Гуцульщини в період Другої Речі Посполитої, їх аналіз, обговорення під час уроків сприяють зміцненню моральних принципів у свідомості учнів.

Релігійне життя – це джерело моральних і цінностей, воно є потужним регулятором поведінки людей у суспільстві. Водночас приклади релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої викликають живий інтерес дітей. Познайомившись із деякими положеннями релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої, учні повинні вміти пояснювати, чому історія релігії така важлива. [74, с. 128]

Є релігійна тематика під час уроків історії. Тут дуже важливо акцентувати увагу тих, хто навчається на поширенні християнської релігії в

Україні, на її позитивний вплив на звичаї варварів. Релігійна тематика на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої на сторінках підручників з історії дає можливість розвивати віротерпимість.

Під час методики навчання історії дуже важливо враховувати релігійний фактор, який відіграв величезну роль у формуванні давньоруської державності. Без урахування традицій православної віри виховання учнів позбавляється свого коріння. Розуміючи, що краще засвоюється і запам'ятовується те, що було відчутно, вчитель повинен намагатися використовувати активні методи щодо всіх питань, пов'язаних із християнством, підводити тих, хто навчається до самостійних висновків, не наполягаючи на твердженнях.

Дану методику можна застосовувати за допомогою джерел, ілюстрацій та інших засобів. Так, при вивченні теми «Релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої потрібно підводити учнів до розуміння того, що є звичайною справою кровна помста, вільна поведінка. Учні приходять до висновку про те, що прийняття християнства сприяло утвердженню у свідомості слов'ян християнської системи цінностей: милосердя, любові до ближнього, смирення, всепрощення.

На етапі закріплення вивченого матеріалу потрібно ставити учням питання для обговорення причини зміни у релігійній поведінці людей під час життя в той час.

Останнім часом в Україні ведеться дискусія з питання викладання релігійних дисциплін, що формують уявлення про духовну традицію та культуру найбільших релігійних громад України відповідно до конфесійного вибору учня та його сім'ї.

Відродження духовного життя в нашій країні, осмислення вітчизняних релігійних та освітніх традицій з усією очевидністю свідчить про органічність викладання релігійних знань в освітній системі української держави, диктує необхідність освіти та виховання повноцінно та всебічно розвиненого в культурній, моральній, інтелектуальній і духовній сферах людини, що

неможливо без знання вітчизняної та світової духовної культури, що корениться у вікових релігійних традиціях. [76, с. 42]

Об'єктивна потреба суспільства у традиційному духовному вихованні та освіті знаходить відображення в тому, що релігійна освіта надається не тільки в конфесійних освітніх установах, а й більшого поширення набуває у системі школи під час уроків з історії. І це процес об'єктивний, він відображає зацікавленість у такій освіті більшості українців, багато з яких за роки панівної атеїстичної ідеології багато в чому втратили зв'язок із власними релігійними традиціями.

Однак бажають цей зв'язок відновити, у тому числі за допомогою можливостей інфраструктури системи освіти. Однак нерідко у громадській дискусії зустрічаються думки про те, що викладання релігійних традицій відповідно до вибору учня у школі, зокрема культурологічному аспекті, суперечить світському характеру держави, отже, і Конституції, яка проголосила Україну світською державою, а отже, конфесійна освіта не може мати місця у державній школі, у державній системі освіти.

При цьому слід звернути увагу, що принцип світськості набуває різного трактування як у теоретичних дослідженнях, так і на практиці його реалізації у світі.

Внаслідок звернення до життя святих засвоюються такі духовні цінності як любов до ближнього, вірність, самопожертва.

Нами наведені лише деякі приклади використання релігійної тематики, які впливають на формування духовно-моральних цінностей в учнів. Ми переконані, що будь-який урок історії може бути використаний для духовного виховання, але саме уроки з релігійною тематикою є найважливішим способом духовного розвитку учнів. Успішне вирішення завдань навчання історії в основному залежить від вчителя, його професійної майстерності, ерудиції та культури.

Курс «Методика вивчення релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої на уроках історії посідає чільне місце у професійній підготовці вчителя історії.

Вивчення курсу починається з характеристики методики викладання історії як науки, основних етапів її становлення та розвитку. Потім передбачається знайомство учнів із завданнями та змістом шкільної історичної освіти.

Центральне місце в курсі займає вивчення особливостей процесу формування історичних знань учнів, методів навчальної діяльності, форм організації процесу навчання історії.

Закінчується вивчення курсу розділом, присвяченим методиці позакласної роботи з історії та характеристикою структури релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої. [77, с. 84]

Мета вивчення теми релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої на уроках історії полягає у оволодінні учнями теоретичними основами сучасної методики викладання історії та вироблення у них умінь та навичок відбирати та використовувати в практичній діяльності методи, прийоми, засоби та технології, які забезпечують ефективне навчання історії у загальноосвітній школі.

Ця мета досягається через реалізацію наступних завдань:

- засвоєння учнями особливостей методики викладання історії як науки та основних етапів її становлення та розвитку як в Україні, і за її межами;
- знайомство з нормативно-правовим та науково-методичним забезпеченням релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої, цілями та завданнями їх вивчення у школі, науково-методичними принципами відбору змісту історичної освіти в Україні;
- оволодіння знаннями про закономірності процесу вивчення.

Історії релігійного життя, особливостями структури історичних знань та взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, яка забезпечує стійке засвоєння учнями історичних уявлень, понять, історичних закономірностей щодо

розвитку релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої;

□ знайомство з методикою аналізу та оцінки розвиваючого та виховного потенціалу історії релігійного життя;

□ оволодіння первинними вміннями моделювання процесу вивчення історії та конструювання найбільш ефективних організаційних форм та технологій навчання, які забезпечують продуктивну діяльність школярів з оволодіння історичними знаннями та їх використання як інструмент пізнання фактів суспільного життя минулого та сучасності; [77, с. 43]

□ знайомство з особливостями методики організації позакласної роботи з історії, завданнями, принципами та основними формами її організації;

□ знайомство із структурою діяльності вчителя історії, його творчою лабораторією з дослідження, пошуку та конструювання.

Найважливішим завданням освіти є завдання вироблення оптимальної моделі взаємодії з Церквою стосовно кожного рівня духовно-морального виховання з метою його правильного та успішного функціонування.

Слід навчити школярів розрізняти два завдання, які досі часто поєднуються в масовій свідомості: вивчення релігій та навчання релігії. Друге завдання здійснюється з метою утворити та виховати віруючу людину. [78, с. 76]

Релігійні освіта та виховання мають дві основних форми, у кожній з яких є право на існування, оскільки вони відіграють специфічну роль у формуванні цілісного світогляду підростаючого покоління. Перша і "класична" — релігійні освіта і виховання в Церкві. Через церковну проповідь та заняття з вивчення Слова Божого, через участь у спільній та сімейній молитві, через відвідування спеціальних навчальних закладів, як от недільних шкіл, гуртків тощо, діти, підлітки та молодь не лише набувають знань про Бога, а й опановують досвід особистісного богоспілкування, побожного життя, виховують і преображають власне серце, сходять сходами духовного вдосконалення. Ця форма —

виключна прерогатива Церкви, яка розуміє її у відповідності з віровченням та історичною практикою благочестя. [71, с. 138]

Друга форма, яка набуває актуальності нині, — релігійні освіта і виховання в системі світської освіти. Згідно з Конституцією України, законом Про свободу совісті та релігійні організації та законом Про освіту, в Україні "школа відокремлена від церкви". У Конституції (ч. 3 ст. 35) лаконічно стверджено: "Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви".

У ст. 53 Конституції, в якій проголошується право кожного на освіту, у ч. 5 виокремлено права національних меншин у сфері навчання, натомість не згадано окремо релігійних чи світоглядних інтересів громадян. Стислість конституційних норм залишає простір для їх тлумачення та конкретизації з урахуванням міжнародних норм та досвіду, а також традицій і потреб українського суспільства.

Основні проблеми, пов'язані з реалізацією права на релігійну освіту в Україні на уроках історії при вивченні теми «Релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої», групуються наступним чином:

- 1) питання включення релігії або релігійної етики у програму загальноосвітніх державних шкіл;
- 2) питання визнання вищої релігійної освіти (богослов'я) та акредитації відповідних освітніх закладів;
- 3) питання створення релігійними організаціями загальноосвітніх закладів усіх рівнів.[74, с. 34]

Нині в Україні постало питання про запровадження викладання в системі середньої освіти предмету, який знайомив би учнів із традиційними моральними цінностями християнства, формував би уявлення про чесноти і гріхи, припустиме і неприпустиме.

Вчитель, на уроках історії при вивченні розвитку релігій, має чітко позначити позицію: ми розглядатимемо різні релігії саме з погляду історії, культури, політики. Ніхто не переконуватиме аудиторію вірити чи не вірити в

Бога, визнавати чи не визнавати істини того чи іншого віровчення. Державна загальноосвітня школа має ставити за мету вести як релігійну, і антирелігійну пропаганду. Це положення визначено Конституцією та законами нашої держави. [76, с. 98]

Адже масова школа покликана випускати в життя культурну та освічену людину з широким кругозором, а не фахівця чи носія конкретної професії. Тому шкільний вчитель має вирішувати популяризаторські завдання. У нашому випадку вони такі:

— у стислій та популярній формі розкрити світоглядні, соціологічні, політичні, культурні та економічні аспекти релігії на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої;

- коректно і (що дуже важливо) цікаво розповісти учням про світ релігій, наголосивши на факті його різноманіття;

- розповісти про історію виникнення релігії, що існували на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої, обставини їх появи та поширення;

— познайомити учнів із засновниками, найвидатнішими пророками, реформаторами та видатними діячами різних релігій;

— цікаво висвітлити особливості навчань різних релігій (насамперед їх етичної складової), підкресливши різноманіття підходів до проблеми людської моральності;

— описати різні релігійні традиції, які не обмежуються лише церковною сферою, а й суттєво впливають на побут, а також на повсякденне життя людей;

— познайомити учнів з особливостями духовного та церковного мистецтва, а також пам'ятниками релігійної культури на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої; [78]

- Постаратися прищепити повагу до цих пам'ятників, навчити основним прийомам їх вивчення та збереження;

- Наочно показати вплив релігії на характер етносів та їх історичну долю;

— у делікатній формі познайомити школярів з особливостями психології послідовників тієї чи іншої релігії, поставивши при цьому як кінцеве завдання виховання терпимості та поваги до інакодумців;

- Навчити елементарним прийомам етикету, прийнятого у спілкуванні з віруючими і священнослужителями релігій, найбільш поширених на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої та за її межами; [78, с. 139]

- Висвітлити сучасний стан релігійного життя українського суспільства та найбільш гострі проблеми, які у зв'язку з нею виникають на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої;

- захистити молодь від руйнівного впливу небезпечних організацій, які діють під релігійними гаслами.

Хоча методика вивчення релігійного життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої не може бути побудовано на основі переваги якоїсь однієї конфесії на шкоду іншій, слід враховувати, що в історії нашої країни ті чи інші релігії відіграли неоднакову роль. З цим фактом необхідно рахуватися при відборі матеріалу, велика частка якого буде обов'язково пов'язана з православним християнством.

Роль цієї релігії особливо уважно та докладно розглядається у зв'язку з історією країни, розвитком нашої культури, українськими суспільними підвалинами, традиціями та побутом людей. Не виключено, що в ряді регіонів України структуру викладання необхідно буде скоригувати, приділивши більшу увагу тим релігіям, які історично набули там найширшого поширення. [71, с. 56]

Учням доцільно давати якнайбільше відомостей про звичаї та традиції релігій на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої. Всі ці суто практичні питання мають бути докладно роз'яснені під час уроків.

Зважаючи на доволі велику кількість робіт, в яких, з тією чи іншою мірою повноти, досліджується проблема теоретико-методологічних основ християнської педагогіки, доцільним буде, на нашу думку, здійснити їх аналіз за кількома групами. [75, с. 23]

Перша група – наукові та публіцистичні праці видатних культурно-громадських діячів Галичини, педагогічна спадщина представників українського духовенства, в якій аналізується теорія та практика християнської педагогіки. Авторами перших граматик української мови були, здебільшого, греко-католицькі священики: І.Могильницький, Й.Лозинський, М.Осадца, Й.Левицький, І.Лаврівський.

Виходячи із ідеалістичних методологічних підходів, релігійно-освітні діячі та педагоги Східної Галичини мету виховання підростаючого покоління вбачали в релігійно-моральному вихованні, у процесі самовдосконалення особистості. У такому контексті мету виховання визначав професор М.Барановський у підручнику “Педагогіка” (Чернівці, 1901 р.). [78, с. 84]

Теоретико-методичні підходи до процесу релігійно-морального виховання учнів шкіл на уроках історії розглянув О.Бачинський у підручнику “Богословієпастырське. Дидактика” (Львів, 1902 р.). Знаковою подією в педагогічному середовищі став вихід підручника з педагогіки, підготовленого професором Львівського університету отцем І.Бартошевським під назвою “Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованю” у 1909 р.

Першим і найголовнішим вихователем дитини галицький вчений вважав сім'ю. Другим вихователем є церква. Суттєвий вплив на виховання і розвиток дитини має держава, особливо через систему шкільництва. Нарешті, сама природа спричинюється до успішного виховання і гармонійного розвитку людини.

Таким чином, шкільні підручники духовенства пропагували не тільки засади християнської релігії, але й сприяли утвердженню рідної мови, виховували патріотичні почуття й у такий спосіб підносили національну свідомість, стали важливим чинником розвитку культури та освіти. Проведений греко-католицьким духовенством аналіз різноманітних підходів показав, що єдино прийнятним світоглядним фундаментом виховних теорій є християнське вчення.

Церковно-релігійна тематика при вивченні теми на «Релігійне життя Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої на уроках історії завжди перебувала на особливому становищі, оскільки її головна функція була визначена антирелігійною, антицерковною політикою держави. [76, с. 54]

Викладання знань про релігію – світське викладання предметів, головний зміст яких складають знання про релігію, отримані шляхом науково – культурологічного її розгляду. Воно може бути як загальнообов'язковим так і добровільним, відповідно до бажань учнів та їх батьків. Основні форми реалізації тут: релігійно-культурологічна освіта та релігієзнавча освіта.

Релігійно-культурологічна освіта – цілеспрямований процес освіти і виховання, що відбувається на основі певного релігійного світогляду в інтересах особистості й суспільства та супроводжується набуттям знань про релігійні віровчення, культуру і життя тієї релігії та релігійного об'єднання, що учень обрав для вивчення. Зміст цієї освіти релігійний, але за формою реалізації вона є світською, бо не передбачає і не включає ані навчання релігійній практиці, ані саму релігійну практику. [69, с. 83]

Вона може здійснюватися в освітніх закладах згідно із державними освітніми стандартами, освітніми програмами, навчальними планами, в освітніх організаціях і закладах, створених чи визнаних релігійними організаціями, у родині чи будь-яких соціальних інститутах.

У державних освітніх закладах така освіта може відбуватися в рамках спеціального навчального курсу і лише відповідно з вільним вибором учнів та їхніх батьків.

Підсумовуючи, слід відзначити, що створення в Україні можливості організації релігійної освіти різних форм та видів є нагальним обов'язком держави не тільки з огляду на виконання стандартів дотримання прав особи, але й точки зору інтересів самої держави, її стабільності та поступу.

Адже згідно з принципами, визнаними міжнародною спільнотою, громадянин має обов'язки тільки перед тією державою, у якій можливий вільний і повний розвиток його особистості.

ВИСНОВКИ

У міжвоєнні роки діяльність церков та духовенства залишалися одними з визначальних чинників суспільно-політичного та культурного життя народів, які населяли Галичину. Відповідно до поставлених завдань у ході дослідження можна дійти до наступних висновків. Джерела представлені у вигляді статистичних даних, оформлених документів, спогадів.

Важливу роль у формуванні національної ідентичності українців краю продовжувала відігравати ГКЦ, яка посідала одне з провідних місць у культурно-національному розвитку українців і залишалася важливим чинником консолідації й духовною опорою у змаганнях за українську державність. Її духовенство й надалі було тією рушійною силою, яка формувала світогляд і спрямовувала національне життя українців. Священики, вище духівництво боролися за навчання українських дітей рідною мовою та виховання національно свідомого покоління, добре розуміючи, що зберегти себе як націю українці зможуть лише через сповнену національного духу школу.

З огляду на це вони зосередили зусилля на організації та підтримці україномовних навчальних закладів, добротинних товариств та інтернатів для учнівської молоді, фінансово підтримували громадські організації й культурно-освітні товариства, а також провадили власну активну просвітницьку, виховну і наукову діяльність, основними завданнями якої було виховання українців у релігійному та національному дусі.

Важливого значення у діяльності греко-католицького духовенства набуло протистояння спробам влади фальсифікувати результати шкільних плебісцитів задля обмеження українського шкільництва в Галичині, що полягало у проведенні роз'яснювальної роботи, апелюванні до національної свідомості українців та боротьбі з протиправними діями місцевої влади. За

проукраїнську патріотичну діяльність, спрямовану на піднесення національної свідомості населення, священники часто зазнавали переслідувань з боку влади, їх звинувачували в антидержавних та антицерковних діях.

Історіографічний дискурс ролі ГКЦ та її духовних представників у формуванні національних пріоритетів висвітлено у монографії В. Марчука «Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.». Професор, наводить численні факти опосередкованого чи безпосереднього впливу греко-католицького духовенства на процес політичного руху, яке намагалося консолідувати і гармонізувати національно-релігійні прагнення українців Східної Галичини.

В процесі дослідження даної теми мною були поставлені завдання, які були виконанні під час написання роботи. Опрацювати історіографію проблеми вдалося, оскільки багато хто її досліджував. Зокрема, у монографії Сіреджука П.С. Галицька Гуцульщина доби Західно - Української Народної Республіки було висвітлено питання про боротьбу гуцулів за національне і соціальне визволення. Монографія про гуцульський край актуальна тим, що майбутні покоління і чужинці будуть правдиво ознайомлені про події того часу, можуть зробити свої висновки та не повторити минулих помилок. У книзі «Політична історія Західної України», автором якої є Іван Васюта висвітлюється політична історія міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.).

Дослідити церковно-релігійне життя того часу вдалося завдяки шематизму Станіславської єпархії. В шематизмі подано кількість греко-католиків, римо-католиків, євреїв. Детально описано села Верховинського району (тоді Косівського повіту), в якому році був збудований храм, коли освячений, хто був парохом в селі. Наприклад, в селі Верхній Ясенів (тоді Ясенів Горішний) була парафіяльна церква Святої Тройці. Парохом у селі був отець Михайло Березюк. При парафії діяли той час церковні братства (чоловіче та жіноче) св. Василя Великого. В Білоберезці була дерев'яна церква Покрови Пресвятої Діви Марії. Парохом в селі був отець Іван Березовський. В кожній парафії будували церковний дім, який ставав осередком культурної праці. Роль церкви є

надзвичайно важливою у процесах збереження власної ідентичності, національного усвідомлення то проявів культурного, духовного життя.

Греко-Католицька Церква брала активну участь у розвитку національного життя, підтримуючи самостійницькі прагнення українців. Методологічна основа дослідження становить комплекс методів, прийомів і засобів, які можна використати в науковій діяльності. Тема дослідження може бути цікава не тільки науковцям, але й краєзнавцям при дослідженні Прикарпаття. На уроках історії у 10-11 класах можна використати матеріал дипломної роботи. Запропоновано різні форми проведення занять у вигляді уроків-екскурсій, уроків-практикумів. Навчальний процес з формування громадянської компетентності має із застосуванням різних методів та прийомів.

Отже, у діяльності церкви в цей час визначальними стають утвердження ідеї національної єдності. Через листи, послання митрополита простежується думка, що всім не байдужа доля України. За сприяння владик створювалися релігійні товариства, розвивалися культурно-просвітницькі організації. Гуцули завжди були і зараз є глибоко релігійними людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

1. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 477, арк. 1.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 6, оп. 1, спр. 126, арк. 1.

II. Опубліковані документи і матеріали

3. Шематизм Станіславської єпархії з 1935-го року
4. Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станіславської на рік Божий 1938. Річник XXXVI. – Станіславів: Накладом Кліра Єпархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1938. – 216 с. – С. 81-90, 194-195]

III. Преса

5. Важкий білянс кількох місяців. Промова голови Українського клубу Д. Левицького на пленарному засіданні сейму 6 листопада 1934 р. // Діло. – 1934. – Ч. 301–304. – С. 1
6. Газета «Громадський голос», Львів 21-го липня 1934, ч. 27 колонка «Наука і розвага», статистичні дані подав Михайло Вахнюк.
7. Газета «Громадський голос», Львів, 1927, ч. 17-18, с. 9
8. Гуцульщина // Свобода. (Львів). – 1922. – 10 листопада. – С. 1; Дальша повінь арештів у Східній Галичині // Свобода. – 1922. – 6 грудня. – с. 4
9. Звіт Товариства «Просвіта» за час 1908 до 1909, с. 70
10. Інтервенція Українського Клубу у міністра внутрішніх справ // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 7. – С. 8.
11. Народний з'їзд // Діло. – 1926. – 21 лист. – С. 1

12. Греко-католицька церква і добродійність // Мета. – 1931. – 5 лип.
13. Нива. – 1933. – Серп. – Т. 28, ч. 8. – С. 281–182.

IV. Періодичні видання

14. Арсенич П. Гуцульщина у визвольних змаганнях 1914-1920 років. Гуцульський календар. Випуск № 15. 2010. С.26-27
15. Арсенич П. Просвіта – школа національного гарту. Гуцульський календар. Випуск № 15. 2010. С.44-45
16. Гуцульський календар. Вшануймо священика. Випуск № 14. 2009. С.41
17. Гуцульський календар. Дух дише, де хоче. Випуск №14. 2009. С. 61
18. Гуцульський календар. Коляди живильна сила. Випуск №14. 2009. С.56
19. Зеленчук В. Велика священика династія. Гуцульський календар . Випуск № 11. 2006. С.44
20. Зеленчук І. Васирина Чуперчук – перлина гуцульського танцю. Гуцульський календар. Випуск №11. 2006. С. 90
21. Зеленчук І. Феномен Могура. Гуцульський календар. Випуск №13. 2008. С. 92
22. Зеленчук І., Зеленчук Я. Творці «Тіней забутих предків». Гуцульський календар. Випуск №9. 2004. с.44
23. Зеленчук Я. Станіслав Сервацький – медичний сподвижник. Гуцульський календар. Випуск № 20. 2015. С.42-43
24. Лосюк В. Яворів Мистецький. Гуцульський календар. Випуск № 19. 2014. С.52
25. Пилипейко І. Чужинці про наш край. Гуцульський календар. Випуск № 9. 2004. С.95-97
26. Шкрібляк П. Церква живе і розвивається. Гуцульський календар. Випуск № 11. 2006. С. 58

27. Гайдукевич О. Було колись. Із записок польового духовника УГА / О. Гайдукевич. – Львів, 1937.
28. Іван Зеленчук, Ярослав Зеленчук. Сфрагістика християнських церков Гуцульський календар, Спецвипуск №18, 2013. ст.64-66
29. Ліськевич Б. Станіславська атмосфера / Б. Ліськевич // Діло. – 1938. – 29 груд.
30. Рибарук І. Еволюція віри на Гуцульщині. Гуцульський календар. Випуск № 18. 2013. С.48-50

V. Монографії та статті

31. Багрій В.С. Шкільне краєзнавство в Україні (друга половина ХХ - початок ХХІ століття) : монографія/ В.С.Багрій. – Суми: Видавництво «МакДен», 2011. – 320 с.
32. Верховинщина за 20 років незалежної України/ редакція журналу (видавництво) «Гуцульщина»,2010.
33. Віче в Жаб'ю// Покутський вісник. – 1919. – 18 травня. – с.2
34. Грабовецький В.В. Гуцульщина ХІІІ-ХІХ століть; Історичний нарис. – Львів, 1982.
35. Гулюк Ю. Жаб'є, «Гуцульщина» , 2004.- 176с.
36. Гуцульщина. Історико - етнографічне дослідження / П. Арсенич, М. Базак, З. Болтарович та ін. — К. : Наукова думка, 1987. — 470 с.
37. Дмитрук І. Ф. Господарство гуцулів в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХ ст. / І. Ф. Дмитрук // Науковий часопис Національного педагогічного інституту імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПІ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 6. – С. 270-276.
38. Дмитрук І. Ф. Традиційне мистецтво та фольклор гуцулів в українських етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. / І. Ф. Дмитрук // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Історія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – Вип. ХІV. – С. 125-130.
39. Домашевський М. Історія Гуцульщини Том 2. – Чикаго, 1985. – 507 с.
40. Домашевський М. Історія Гуцульщини Том 3. – Чикаго, 1986. – 441 с.

41. Крип'якевич І. З історії Гуцульщини. – Львів, 1929; З історії Гуцульщини. – Літературно-науковий вісник. – Львів, 1923.
42. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. – Прага, 1938. – Ч.1
43. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Національна академія наук України, *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2019. 802 с.
44. Сеньків І. Гуцульська спадщина. – К.:Українознавство, 1995. – с.512
45. Синиця О. Відрядження на все життя : спогади Жаб'є/ О. Синиця. – Івано-Франківськ , 2012. –с.95-99
- 46.Сіреджук П.С. Галицька Гуцульщина доби Західно-Української Народної Республіки. – Львів: Растр-7, 2019. – 544 с.
47. Худаш М. Основні особливості гуцульського говору // Гуцульщина. – К.,1987.
48. Чепіль М. Роль українського духовенства у формуванні національної свідомості галичан. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України : Наукові записки. Т. 3. Острог, 2000. С. 265–272.
49. Шкрібляк П. Село Голови – один із центрів втілення на Гуцульщині ідей Франка / П.Шкрібляк // Гуцульщина. – Верховина: Гуцульщина, 2006. – с.10-14
50. Шухевич В.О. Гуцульщина : в 5 частинах / Володимир Шухевич ; пердм. А.А. Карпенко; післям. М.С. Глушко; упоряд. О.О. Савчук. – (Репринтне видання 1899-1908 рр.). – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018.- 1218, [10] с., [294 іл.].
51. Андрухів І. О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 44.
52. Васильчук М.М. ГУЦУЛЬЩИНА ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ТА ДОБИ ЗУНР У ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ПРОЗІ РОМАНА ЯРИМОВИЧА , с.14

53. Драган М. Д. Українські деревляні церкви. Генеза і розвій форм: у двох частинах / Михайло Драган; [передм. В. С.Александрович ; прим. В. С.Александрович, В. С.Слободян ; предм.-геогр. покажч., терм. словник В. М. Слободян ; упоряд. О. О. Савчук]. — Харків: Видавець Савчук О. О., 2014. — 450 с.
54. Козек М. Регіональні особливості культу вогню в традиційній обрядовості на Буковинській Гуцульщині. Альманах Культура і сучасність. 2019. № 1. С. 272–276.
55. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові / І. Крип'якевич. – Львів : Апріорі, 2007. – С. 101–102.
56. Лагодич М. Місце та роль релігійної освіти у громадянському суспільстві// Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. - Чернівці: Золоті литаври, 2004. - Вип. 203-204. - Філософія. - С. 131 -135.
57. Левицький. К. Історія політичної думки галицьких українців / К. Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.
58. Лідія ПунькоЕтноконфесійні суперечності у галицькому суспільстві у контексті етнополітики Польщі (1919–1939)
59. Львівські архієпархіальні відомості. – 1937. – Січ. – С. 1–5.
60. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. 392 с.
61. Нешта О. Принципи пропорціонування в традиційному дерев'яному храмовуванні (на прикладі храмів західних регіонів України XVI-XIX ст.) [Текст]: дис.канд. архітектури: 18.00.01 / Нешта Ольга Леонідівна. — Київ: НАОМА, 2015. — 157 с.

62. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесногоклира і вірних Станіславської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с.
63. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира і вірних Станіславської єпархії про грозачі небезпеки. – Станіславів, 1925. – 21 с.
64. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : моногр. / І. В. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011, с.
65. Товариство “Братство св. Архистратига Михаїла при грекокатолицькій церкві парохіяльній в Коломиї” / упор. М. Арсак, ред. І. Монолатій. – Коломия: Літопис Коломийський, 1993. – 32 с/
66. Українська історіографія 1917-1956 : пер. з англ. / О. Оглоблин ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. Історичний факультет, Державний комітет архівів України. - К. : [б.в.], 2003. - 252 с.
67. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Київ: Криниця, 1999. С. 21

VI. Енциклопедичні видання

68. Верховина : [снт. Відома з 1424 р.] // Географічна енциклопедія України. Т. 1.-К., 1989. – с.164
69. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Івано-Франківська область / Ред. кол. тома: Чернов О. О. (гол. редкол.), Бернацек Т. В., Васюта І. К., Владико Н. М., Гараць В. Й., Кайкан П. Ф., Калита В. Д., Кучеров М. К., Мельничук Я. С., Паркулаб В. М., Педашенко Г. М., Правдива Л. М., Синиця О. І., Столярчук В. Я., Сьома О. П., Федорів Є. В., Федорчак П. С., Хвостін М. П. (заст. гол. редкол.), Ясінський А. Л. (відп. секр. редкол.). АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 640 с.
70. Пам'ятки архітектури України : Верховинський район : список// Митці України : Енциклопедичний довідник – К., 1992. – с.713-714

71. Пониполяк П. М. ВЕРХОВІНА (до 1962 — Жаб'є') // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003—2016.

VII. Підручники та посібники

72. Васюта І.К. Політична історія Західної України (1918—1939). — Львів: Каменяр, 2006. — 335 с.

73. Етнокультурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Етнокультурна спадщина Прикарпаття(на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)» (м. Івано - Франківськ, 4 грудня 2015 р.)/Науковий редактор А.Королько. — Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2016. – с.245

74. Борковський О. Вступ до націології / О. Борковський. – С.235

75. Галичина в етнополітичному вимірі / авт. кол.: В. О. Котигоренко (керівник), В. А. Войналович, О. Я. Калакура, Л. Л. Ковач, В. В. Коцур, Н. І. Кочан, О. О. Ляшенко, Н. Ю. Макаренко, Ю. О. Ніколаєць, М. І. Панчук, О. В. Позняк, О. О. Рафальський, М. Ю. Рябчук. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 840 с.

76. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин. Портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. - Івано-Франківськ: Нова зоря., 2006. - 168 с.

77. Лосюк Петро. Хрестоматія з гуцульщинознавства. Косів: Писаний камінь, 2001. Снятин: ПрутПринт, 2001. 656 с.

78. Яковенко Г.Г. Я 47 Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с.

VIII. Дисертації та автореферати

79. Чорній П. І. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду (1919– 1939 рр.): демографічні та етнокультурні процеси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія». НАН України, Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. 21 с.

80. Узасаднення «Скали»: Реферат д-ра О. Назарука, виголошений па загальних зборах делегатів читалень товариства «Скала» в Станіславові дня 23 квітня 1936. - Львів: Б-ка «Скали», 1936. – с.390

81. Делятинський Р.І. Станіславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885-1946 рр.):дисертація на здоб. наук. ст. канд. іст. наук: спец. 07.00.01. – Івано-Франківськ, 2017. – 390 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Криворівні

Джерело: Гуцульський календар 2001, с.18(дата звернення 20.10.2022)

Додаток Б

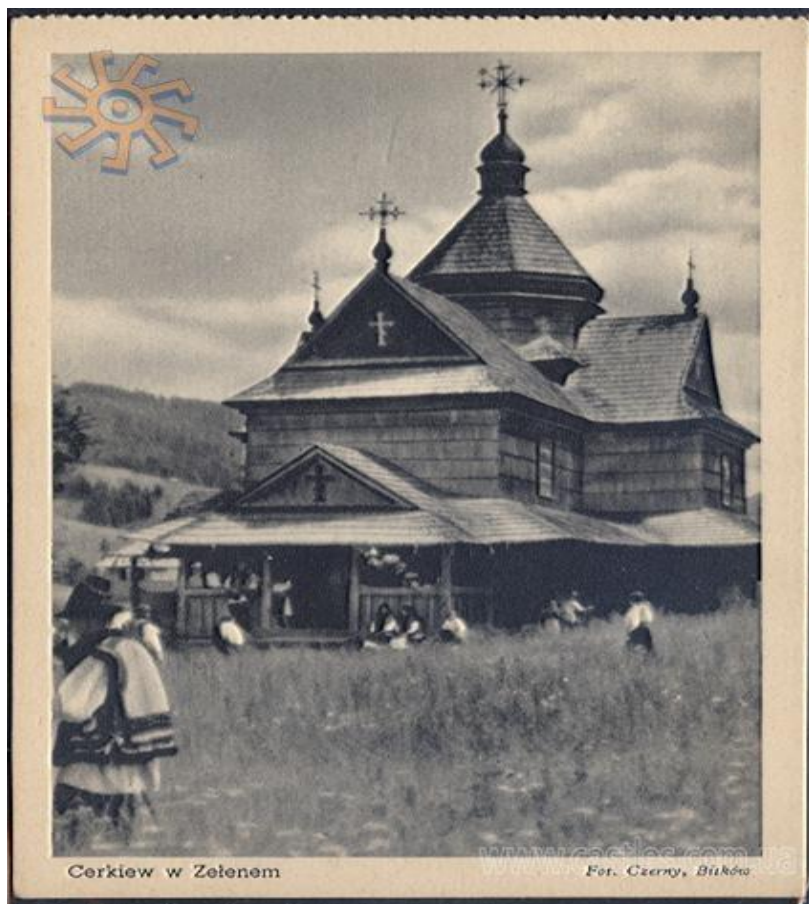
Церква Покрови Пресвятої Діви Марії у Білоберізці

Джерело: URL: <https://castles.com.ua/biloberizka.html> (дата звернення 20.10.2022)

Додаток В

Церква Усікновення Голови Івана Хрестителя у селі Зелене

Джерело: URL: <https://castles.com.ua/zelene.html> (дата звернення 20.10.2022)

Додаток Г

Церква святих апостолів Петра і Павла у селі Красноїлля

Джерело: URL:

https://www.pslava.info/KrasnojilljaS_CerkSvPetraIPavla,198510.html

(дата звернення 20.10.2022)

Додаток Г

Церковна печатка Криворівнянської церкви

Джерело: Гуцульський календар 2013, с.64 (дата звернення 20.10.2022)

Додаток Д

Церковна печатка в Жаб'ю-Слупійка

Джерело: Гуцульський календар 2013, с.64 (дата звернення 20.10.2022)

Додаток Е

Церковна печатка церкви у Верхньому Ясеніві

Джерело: Гуцульський календар 2013, с.65 (дата звернення 20.10.2022)

Додаток Є

Позакласний краєзнавчий захід на тему: «Релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої»

10 клас

Тема заходу: Релігійне життя на Галицькій Гуцульщині в період Другої Речі Посполитої.

Мета:

навчальна:

- збагачувати знання учнів про свій край, історичні та культурні символи гуцульського народу;
- познайомити учнів з видатними діячами того часу, сприяти формуванню національної свідомості;
- осмислення себе як частини великого українського народу;

розвивальна:

- розвивати пізнавальний інтерес до рідного краю, увагу, пам'ять, мислення, усне мовлення;
- вміння аналізувати та робити висновки, висловлювати власні судження;
- удосконалювати навички роботи з історичним матеріалом;

виховна:

- виховувати повагу до історичного минулого свого краю, почуття патріотизму;
- бажання вивчати культуру рідного краю та берегти її.

Тип уроку: урок закріплення і засвоєння знань

Обладнання: презентація, карта Галицької Гуцульщини, роздатковий матеріал.

Хід позакласного заходу

Повідомлення теми і мети виховної години. Мотивація діяльності.

Гуцульщина — український етнокультурний регіон, край українських верховинців — гуцулів, розташований у Західній Україні. Гуцульщина до 1770 р. входила до складу Османської імперії, Молдовського князівства, Речі Посполитої, Угорського королівства; згодом до Австрійської імперії й Угорщини; 1920—1939 рр. до Королівства Румунія, Польської республіки й Чехословацької Республіки. Незважаючи на штучне адміністративне управління гуцули віками творили старозвичаєві порядки, гірські умови, побут, волоське пастуше право, полонинське тваринництво, спільну матеріальну й духовну культуру, говірки. Взаємообмінні поміж гуцулами сприяло розташування у глибині гір, далеко від шляхів сполучення. Тепер уся Гуцульщина, за винятком 8 сіл на румунській Буковині та кількох сіл на Мармарощині, лежить в Україні.

Як радість у тебе – радію з тобою,

Як горе у тебе, я й ним поділюся.

Гуцульщино рідна – завжди я з тобою,

І серця краєчком до тебе горнуса.

(Марія Бельмега)

Розповідь вчителя. Перші історичні відомості про Гуцульщину з'явилися в польських джерелах 14-го — початку 15 ст.; 1424 р. — перша згадка про Жаб'є; історичні дані про населення скупі, очевидно, на Гуцульщині довго не було панщини, тільки оплата грішми й натурою для відкупу від сусідніх володарів. У середині 17 — 18 ст. у всій Гуцульщині діяли ватаги опришків (найвідоміший Олекса Довбуш); супроти панщини були скеровані повстання 1840-х, які очолив на буковинській Гуцульщині Лук'ян

Кобилиця.1913 року стараннями товариства «Сільський господар» у Львові, заснований «Комітет рятуноквий Гуцульщини» в Кутах, у зв'язку з неврожаєм та великою осінньою повинню попереднього 1912 року і голодом. Комітет збирав пожертви, подавав прохання, клопотався для здобуття грошової помочі або роботи нужденним.

Бесіда.– В яких цікавих місцях Гуцульщини хотіли б побувати? А де вже були?

- Про що хотіли б дізнатися на уроці (відповіді дітей)
- Які цікаві історичні місця на Галицькій Гуцульщині ви знаєте?

*Розповідь вчителя.*Подорож в минуле...

Уявіть, що ви живите у 20-30-х роках ХХ століття.

Яким ви уявляєте своє життя?

Розкажіть про свої успіхи і невдачі.

Метод «Мікрофон»

1)Релігія – це....

2)Просвіта – це....

3) В якому році виникло товариство «Просвіта»? – 1868р.

4)В якому місті було засноване? – Львів

5) Коли з'явилися перші сільські читальні у Верховинському районі? – 1895 р. в с. Довгополе (ініціатор – священик І.Попель)

6) Яка була мета товариства? - культурно-науковий розвиток, консолідація народної спільноти та піднесення національної свідомості українського народу.

7) В якому році була відновлена читальня «Просвіти» у Жаб'є-Слупейці? –1927 р.

8) Назвіть адміністративно-територіальну структуру ГКЦ.

9) Охарактеризуйте етноконфесійні процеси на Галичині.

Церковно-релігійне життя у 20-30-ті роки ХХ століття

Розповідь вчителя. Церковно-релігійне життя під час польської окупації відбувалося в досить складних умовах. В той час всі парафії греко-католицької церкви Верховинського району підпорядковувалися Станіславівській єпархії. Тут діяло 19 деканатів, зокрема у Косівському деканаті було 22 церкви. Деканом Косівського деканату був Лев Скобельський.

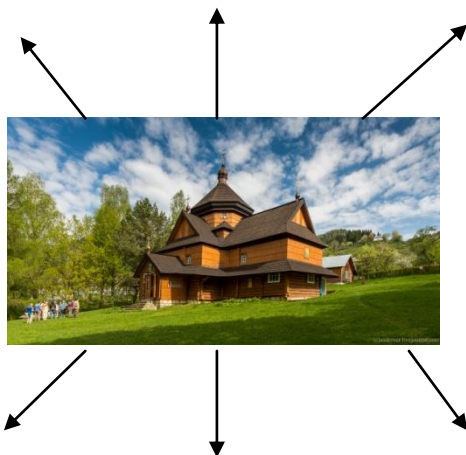
Конкурс «Хто більше?»

- На першій парті кожного ряду лежить чистий аркуш паперу. Ви по черзі пишете на ньому слова, що стосуються церкви. Наприклад: *священик, хрещення, собор, єпископ*

- Передавайте аркуш на наступну парту після того як учні, що сидять за однією партою, запишуть кожен по слову. Перемагає ряд, який закінчить завдання найшвидше і запише найбільшу кількість слів, що відповідатимуть темі.

Учні виконують завдання.

- Давайте прочитаємо слова, які ви записали на аркуші, і визначимо ряд-переможець. Із цих слів, що стосуються церкви, складемо «асоціативний куш».

Культурне життя гуцулів у міжвоєнний період

Розповідь вчителя. Гуцульщина – зелена казка України. Хто один раз побував у цьому мальовничому краю, то переконався у справедливості цих слів. Срібляться, б'ються дзвінко об стрімкі береги і розсипаються сонячними бризками чисті хвилі гірських річок, ваблять до себе запашні ліси, шовкові долини. Культура відіграє неабияку роль у самобутності гуцулів. Тільки через культуру можна пізнати колорит, звичаї, традиції гуцульського краю.

- *Кого з відомих діячів нашого краю часів польського панування ви знаєте?(учні відповідають)*

Гра «Три речення»

У кожного на парті знаходиться листок на якому написана біографія діячів Гуцульщини 20-30-х років ХХ століття. Суть гри полягає в тому, щоби трьома нескладними реченнями, проте змістовними реченнями передати суть прочитаного. Гра може відбуватися як змагання окремих учнів чи змагання рядів (залучено по одному учню від кожного ряду), а решта дітей можуть виконувати роль арбітрів.

Вправа «Закінчи речення» (практична робота на картках).

Вчитель. - Об'єднайтеся у групи. Виконайте завдання на картках, на основі ваших знань.

1 група

Закінчи речення.

- Гуцульщина – це...;
- Просвіта сприяла розвитку...;

- Деканом Косівського деканату був...;

2 група

Закінчи речення.

- Відомими діячами того часу були...;
- Софрон Витвицький...;
- Освіта в той час була ...

Рефлексія

Метод «Мозковий штурм»

Учитель пропонує учням відповісти на запитання: у чому полягає важливість знань про історію рідного краю?

Виберіть вислови і завершіть їх

«Сьогодні мені було цікаво...»

«Сьогодні мені було легко...»

«Я дізнався (дізналася)...»

«Я навчився (навчилася)...»

Підбиття підсумків

Вчитель. Після нашої розмови мені хотілося б, щоб кожен з вас зрозумів, що знати історію свого краю, історичні процеси та все, що пережили наші предки - це варто знати і пам'ятати.

Отже, на уроці ми розкрили цікаві сторінки історії, культури своєї малої Батьківщини – Галицької Гуцульщини від її сивої давнини до сьогодення. Кожен із нас повинен знати історію свого народу, своєї держави. Освічена людина завжди розуміє, що без минулого немає сучасного, без традиційного немає нового, без колишнього немає теперішнього. Для народу його історія — це не просто минуле, це його душа. Той, хто не знає національної історії, ніколи не зможе зрозуміти свого народу й діяти на його благо.

- А зараз покажіть як вам працювалося на уроці.

ЛЕГКО

ВАЖКО

ЦІКАВО

“Один з найкращих засобів стати людиною мудрою – це читати стародавні історії і вчитися на минулих подіях і прикладах наших попередників, як поводитися і чого берегтися...”

(Ф. де Коммін, французький історик XV ст.)